

Het Israël-Palestina conflict onderzocht

een onderzoek naar religie en nationalisme in academische teksten over Israël en Hamas en discours van hun politieke vertegenwoordigers voor en tijdens de Gaza-oorlog

Master Thesis

Aantal woorden: 24871

Datum: 29-08-2013

Supervisors: P. Berger & M. Buitelaar

Rijksuniversiteit Groningen

Door: Simon van Esch

Studentnummer: 1712292

Adres: Eerste Drift Spilsluizen 1

Postcode: 9712 JD Groningen

Telefoonnr.: 06-2665588

E-mailadres: s.v.e.mailbox@gmail.com

Voorwoord

Het is een bewogen studiejaar geweest waarin zich op privé- en studiegebied een aantal grote veranderingen hebben voorgedaan. Ik ben een studie gaan doen die niet aansloot op mijn vorige, waarbij het tempo hoger lag en Engels de voertaal was. Met name in de eerste maanden had ik het idee dat ik aan het plafond van mijn kunnen zat hetgeen mij deed besluiten minder te gaan werken en te stoppen met de Master of Honours. Gelukkig is gebleken dat het aanpassingsproces niet onoverkomelijk was. Zowel op privé als op studiegebied hebben alle veranderingen goed uitpakkt; hier typt een gelukkig mens.

Mijn geluk heb ik niet alleen aan mijzelf te danken: mijn ouders, Willem en Ellen van Esch, mijn vriendin Merel Assenberg van Eijsden en goede vrienden Folkert Eerdmans, Johan Debbenhof, Ali Zengana, Jan Naaijer, Jurriën Pieterman, Laurent Krook en Rowena Prins hebben mij allen op uiteenlopende wijzen geholpen en gemotiveerd in het afgelopen jaar. Daarnaast ben ik mijn supervisors Peter Berger en Marjo Buitelaar zeer dankbaar voor het feit dat zij mij tijdens mijn scriptie met kritische vragen en goede ideeën vele duwtjes in de juiste richting hebben gegeven. In mijn vorige studie was ik geheel andere onderzoeksmethoden gewend waardoor het even heeft geduurd voordat ik mij ervan bewust was dat onderwerpen als deze niet vragen om een zoektocht naar harde feiten. Al met al heb ik een enorm leerzaam jaar gehad waarin ik mijzelf goed heb kunnen ontwikkelen. Degene die onbewust wellicht de grootste rol heeft gespeeld in de keuzes voor mijn huidige studie en de specifieke onderzoeksonderwerpen van zowel mijn bachelor- als mijn masterscriptie verdient een speciale vermelding.

Mijn broer¹ heeft mij sedert 2011 geïnspireerd om mij met het Israël-Palestina conflict bezig te houden. Hij kwam na zijn verblijf namens een christelijke vredesorganisatie in Hebron met schokkende verhalen terug in Nederland. Zijn verhalen deden mij besluiten om als onderwerp voor mijn bachelor scriptie van de studie Communicatie- en Informatiewetenschappen te kiezen voor een mediaonderzoek naar de verslaglegging door CNN en Al-Jazeera van de Gaza-oorlog.

Met de informatie van mijn broer en de scheve verhouding ten aanzien van

¹ In overleg met hem heb ik ervoor gekozen om zijn naam niet te noemen.

aantallen burgerslachtoffers in mijn achterhoofd was het verbazingwekkend om te zien dat CNN een relatief neutrale positie innam. Neutraal stond in dit geval niet gelijk aan onpartijdig. Vanwege de ongelijkheid was de positie van CNN partijdig ten gunste van Israël. Mijn eigen neutraliteit werd tijdens deze schrijfperiode op de proef gesteld. Dat was ook het geval in deze schrijfperiode, zeker toen ik 3 juli jongstleden door mijn ouders werd gebeld met het bericht dat mijn broer was vastgezet in Israël waar hij op het punt stond een vervolg te geven aan zijn eerdergenoemde vredeswerk. Hij moest de namen van familieleden en Palestijnse kennissen geven om Israël binnen te mogen. Voorgaande heeft mijn broer niet gedaan waardoor hij na het hebben weerstaan van sabotagetechnieken van de Israëlische autoriteiten en een dagdeel in de cel door te hebben gebracht terugvloog naar zijn thuisbasis in Duitsland.

Tien jaar geleden was ik degene die zich in de sociale sector op lokale schaal trachtte in te zetten voor een betere wereld terwijl mijn broer voor zijn eerste studie Geschiedenis ‘in de boeken zat’. Nooit hebben wij gedacht zo dicht bij elkaar te komen op studie- en werkgebied. De afgelopen jaren heeft mijn broer zich zeer actief ingezet om vredesprocessen op gang te brengen en was ik degene die in de boeken zat. Ik hoop dat ik met mijn toekomstige werkzaamheden voor SKOSEN wederom mijn steentje bij kan dragen aan de wereld door de gezinnen in Senegal bij elkaar te houden en te herenigen. Vanwege mijn waardering voor de ‘boekenwurm’ die ik heb zien veranderen in een gedecideerde (pacifistische) strijder tegen onrecht en ongelijkheid waarbij zelfs het gevaar voor eigen vrijheid hem niet tegen weet te houden, wil ik mijn Master scriptie opdragen aan mijn broer.

Inhoudsopgave

1. Introductie.....	2
1.1 Probleemstelling en doel	2
1.2 Opbouw van de scriptie	3
1.3 Verantwoording van variabelen en onderzochte partijen	4
1.4 Verantwoording onderzoeksmateriaal.....	6
1.5 Toelichting analysemethode.....	8
2. Israël-Palestina conflict in vogelvlucht	12
2.1 Moderne geschiedenis van het conflict	12
2.2 Aanloop naar en karakteristieken van de Gaza-oorlog	15
2.3 Politiek landschap in vogelvlucht	17
2.3.1 Het politiek landschap van Israël.....	17
2.3.2 Het politieke landschap van Palestina.....	21
2.3.3 Internationale betrokkenen	24
3. Academische posities.....	25
3.1 De wisselwerking tussen religie en politiek in het conflict.....	26
3.2 Posities ten aanzien van Israël.....	28
3.2.1 Radicale groeperingen en de wisselwerking met de politiek in Israël.....	28
3.2.2 De wegen naar zion; seculier en religieus nationalisme.....	33
3.2.3 Traditionalisme; een onderbelichte maar invloedrijke stroming	37
3.3 Posities ten aanzien van Hamas	38
3.3.1 Hamas; een wolf in schaapskleren	39
3.3.2 Hamas; van radicaal naar beschermend en realistisch	43
3.3.3 Hamas; pragmatisch door sociaaleconomisch beleid	46
4. Publieke discours van betrokken partijen.....	49
4.1 Politieke communicatie van Israëlische premiers	50
4.2 Politieke communicatie van Hamas-leiders.....	55

4.3 Patronen in de communicatie van politieke vertegenwoordigers.....	61
5. Analyse	62
5.1 Ethnoscapes	63
5.2 Technoscapes	64
5.3 Financescapes	65
5.4 Mediascapes	66
5.5 Ideoscapes	68
6. Conclusie	70
Bibliografie.....	72
Literatuurlijst	72
Internetbronnen.....	75

1. Introductie

Deze scriptie behelst de ideologische en politieke ontwikkelingen in Israël en Palestina voor en tijdens de Gaza-oorlog (2008/2009) waarbij er speciale aandacht is voor de begrippen *religiositeit* en *nationalisme* in analyses van academici omtrent de hoofdrolspelers in het conflict enerzijds en de discours van politieke vertegenwoordigers anderzijds.

1.1 Probleemstelling en doel

Veel academici – waaronder; Sprinzak (1999), Israeli (2012), Ben-Porat (2000) Hroub (2006) en Klein (2007) – onderzoeken slechts één zijde van het Israël-Palestina conflict. Om te kunnen zien of *religiositeit* danwel *nationalisme* in het conflict van groeiend belang is, zullen op zijn minst de *beide* hoofdrolspelers (Hamas en Israël zie §1.3) aan een analyse onderworpen dienen te worden. Concluderen of de variabelen *religiositeit* en *nationalisme* al dan niet van toenemend belang zijn in het onderhavige conflict zal echter niet de doelstelling van dit onderzoek zijn. Dit onderzoek richt zich daarentegen op het vinden van patronen en uitzonderingen omtrent de dynamiek tussen de beide variabelen in academische teksten en politieke discours.

Er is veel onderzoek gedaan naar de motieven van Israëlische en Palestijnse partijen, deze zijn in academische teksten echter niet of nauwelijks in verband gebracht met de aanloop naar de Gaza-oorlog. De vraag in welke mate politieke vertegenwoordigers van Hamas en Israël als religieuze, seculiere of nationalistische actoren beschouwd kunnen worden is een leemte die erom vraagt om te worden onderzocht. Ik beoog geen eenduidige beschrijving van ideologie en motieven van de betreffende partijen. Dit onderzoek is gericht op de vraagstukken hoe academici het conflict presenteren en welke patronen te vinden zijn in de politieke discours. Door beide vraagstukken te beantwoorden tracht ik een bijdrage te leveren aan het inzicht in het Israël-Palestina conflict.

Voorgaande brengt mij tot de volgende vraagstelling: welke patronen kunnen worden gevonden ten aanzien van religiositeit respectievelijk nationalisme in academische teksten enerzijds en in de discours tussen de politieke

vertegenwoordigers van Israël en Hamas anderzijds en hoe verhouden de patronen zich op beide niveaus tot elkaar? Naast de centrale onderzoeksvraag zijn er deelvragen ontwikkeld om de variabelen puntsgewijs te kunnen onderzoeken: welke patronen kunnen worden gevonden ten aanzien van de variabele *religiositeit* in de academische/politieke discours? Welke patronen kunnen worden gevonden ten aanzien van de variabele *nationalisme* in de academische/politieke discours? Hoe verhouden de gevonden patronen in academische teksten zich tot de discours van politici ten tijde van en in de aanloop naar de Gaza-oorlog?

De eerste twee deelvragen worden behandeld in de hoofdstukken 3 en 4, de laatste deelvraag zal beantwoord worden in hoofdstuk 5. Ik zal in de volgende paragraaf een korte beschrijving van de inhoud van de hoofdstukken geven om daarna achtereenvolgens het gekozen onderzoeksmateriaal en de analysemethode te omschrijven en te onderbouwen.

1.2 Opbouw van de scriptie

Ter bevordering van de begrijpelijkheid van deze scriptie zal ik in hoofdstuk 2 een uiteenzetting geven van de belangrijkste gebeurtenissen in het Israël-Palestina conflict. Naast de belangrijkste gebeurtenissen tussen de beide staten² zal ik in het tweede hoofdstuk de belangrijkste partijen en groeperingen in het Israël-Palestina conflict beschrijven om u zodoende een duidelijk beeld te geven van de vele betrokken partijen in dit complexe conflict.

In hoofdstuk 3 zal de analyse van patronen in teksten van academici omtrent het Israël-Palestina conflict plaatsvinden. De analyse richt zich voornamelijk op de periode vanaf de oprichting van Hamas in 1987 tot en met het einde van de Gaza-oorlog in 2009. Er is voor deze relatief lange periode gekozen vanwege het feit dat Israël met Hamas een politieke alsmede religieuze ‘tegenstander’ kreeg waarmee het ruim twee decennia later de Gaza-oorlog uitvocht. Verscheidene academici, waaronder Hans G. Kippenberg (2010) en Ehud Sprinzak (1999), zijn de mening toegedaan dat verschillende gebeurtenissen, waaronder de massamoord in Hebron van 1994 en de moord op Yitzhak Rabin een jaar later, het conflict door de jaren heen een toenemend religieus karakter hebben gegeven. Ik zal in dit derde hoofdstuk de diverse posities van academici over veranderende ideologieën en het verloop van het

² De *natiestaat* Israël is opgericht in 1949 en werd vanaf het begin als dusdanig erkend terwijl Palestina sinds november 2012 internationale erkenning als *staat* kreeg.

Israël-Palestina conflict weergeven en met elkaar vergelijken. Het vierde hoofdstuk behelst de analyse van de politieke discours aan de hand van toespraken, persverklaringen en interviews in verscheidene media. De periode waarin de geanalyseerde uitingen zijn gedaan loopt van begin 2005 tot en met begin 2009. De keuze om de jaren in de aanloop naar de Gaza-oorlog te analyseren is gemaakt vanwege het feit dat Hamas in 2005 voor het eerst aan de Palestijnse regionale verkiezingen deelnam. Israël werd in dat jaar voor het eerst op politiek niveau geconfronteerd met Hamas dat nog altijd als de grootste vijand wordt beschouwd in het conflict.

De bevindingen uit hoofdstuk 3 en 4 zullen in hoofdstuk 5 worden geanalyseerd aan de hand van het theoretisch raamwerk van Arjun Appadurai (1990). Het raamwerk van Appadurai biedt houvast om samenlevingen vanuit verschillende invalshoeken te analyseren. De theorie van Appadurai zal ik in §1.5 uitgebreid toelichten.

In het zesde en afsluitende hoofdstuk zullen de conclusies van dit onderzoek gepresenteerd worden om daarnaast aan te geven welke gebieden voor verder onderzoek in aanmerking komen om tot betere duiding van het Israël-Palestina conflict te komen.

In deze paragraaf is de inhoud van de verschillende hoofdstukken van deze scriptie op bondige wijze geïntroduceerd. Om grip te krijgen op de variabelen *nationalisme* en *religiositeit* is het van belang om heldere omschrijvingen van dergelijke begrippen te hebben. In de volgende paragraaf zal ik de variabelen definiëren en de ongelijke status van de onderzochte partijen toelichten.

1.3 Verantwoording van variabelen en onderzochte partijen

Met patronen in de discours doel ik op terugkerende en herkenbare inhoud en terminologie. Connor (1993) beschrijft nationalisme in politieke discours als volgt:

Nationalistic rhetoric is one of their [political leaders] tools, supporting and strengthening the belief in existence of "one nation" with a common origin, ancestry, consanguinity, and perspective of "one nation, one state". For example, such leaders may say that "our" community is conditioned by the fact of a blood relationship, that "we" have the same ancestors, "we" are the same family, "we" are all brothers and sisters, that the same mother has given birth to "us", and that "we are part of one nation, flesh of its flesh and blood of its blood. (in Dekker *et al.* 2003: 352)

In de analyses van de verschillende teksten in deze scriptie wordt nationalisme dan ook beschouwd als al dat refereert aan patriottische gevoelens en gedachten, nadruk op nationale onafhankelijkheid, inclusie van de eigen bevolking in contrast met exclusie van een ander volk en ‘wij-versus-zij’³ gedachten.

Over de term *religiositeit* zijn als gevolg van uiteenlopende ideeën over inhoud en beleving van religie talrijke definities te vinden. Een eenduidige definitie van dat begrip acht ik dan ook ongepast. Het begrip *religiositeit* zal vanuit een gedachte benaderd worden overeenkomstig met de volgende bewoordingen van Lincoln:

To practise history of religion in a fashion consistent with the discipline's claim of the title is to insist on discussing the temporal contextual situated interested human and material dimensions of those discourses, practices and institutions that characteristically represent themselves as eternal, transcendent, spiritual and divine. (1989: 8)

Directe en indirecte referenties aan spirituele, heilige en (overige) transcendentie bewoordingen, bewegingen of geschriften in uitspraken van politieke vertegenwoordigers en in teksten van de reeds genoemde academici zullen in de betreffende analyses dan ook als religieus respectievelijk ‘religiebevattend’ worden beschouwd.

De onderzochte partijen – Hamas en Israël die ik in §1.1 introduceerde als hoofdrolspelers in de Gaza-oorlog – zijn entiteiten van verschillende orde; Israël is een natiestaat terwijl Hamas een politieke partij is. In Israël worden de politieke beslissingen genomen in het Israëlijsche parlement, de Knesset, waarvan ik de belangrijkste partijen in §2.3 zal behandelen. Het politieke stelsel van Palestina is complex, er zijn meerdere autoriteiten waarbij verschillende partijen de dienst uitmaken.

Op nationaal niveau is de Palestijnse Autoriteit (vanaf nu PA) het orgaan waar de beslissingen worden genomen. De Palestinian Liberation Organisation (vanaf nu PLO) is de enige internationaal erkende organisatie van Palestijnse bodem. De beslissingen van de Palestijnse Autoriteit, waar Hamas sinds 2006 de grootste partij van is, worden dus slechts binnen de grenzen van de Palestijnse territoria als rechtsgeldig beschouwd. De PLO is in 1964 opgericht als overkoepelend orgaan dat Palestina op internationaal niveau namens alle Palestijnen vertegenwoordigt. In de PLO is de doorgaans seculier beschouwde al-Fatah (Janssen 2009: 20, Abusada

³ Ter verduidelijking: natie of bevolking *X* versus natie of bevolking *Y*.

2010: 1) van oudsher de sterkst vertegenwoordigde partij. Sinds het eind van de eerste grootschalige Palestijnse opstand in 1993⁴ is de populariteit van zowel de PLO als van al-Fatah sterk afgenomen (Roy 2003: 14). Desalniettemin is de PLO nog altijd een populaire organisatie binnen de grenzen van Palestina. Daarnaast is de PLO op internationaal niveau een belangrijke partij in het conflict, enerzijds vanwege haar internationale status en anderzijds doordat de organisatie door Israël wordt beschouwd als enige Palestijnse onderhandelingspartner. Om patronen ten aanzien van de variabelen *religiositeit* en *nationalisme* te vinden zal ik mij wat de Palestijnse zijde betreft echter voornamelijk richten op Hamas. Hamas is sinds zijn oprichting in 1987 zowel uitermate populair in Palestina als zeer omstreden daar buiten, getuige de bedreiging die Israël en andere internationale partijen in de partij zien. In §2.3 zal ik het politieke landschap van zowel Israël als Palestina verder toelichten.

De onderzochte variabelen en partijen zijn in deze paragraaf toegelicht. In de volgende paragraaf zal het onderzoeksmateriaal van deze scriptie worden beschreven en zullen gemaakte keuzes met betrekking tot het gekozen onderzoeksmateriaal worden verantwoord.

1.4 Verantwoording onderzoeksmateriaal

De analyse van de variabelen *religiositeit* en *nationalisme* kan niet op gedegen wijze plaatsvinden door simpelweg een greep te nemen uit de beschikbare literatuur. De criteria waarop ik mij in het onderzoeksmateriaal voornamelijk richt in mijn terloopse analyses zijn: definities van de identiteit van tegenstander(s), het belang van de invloed van betreffende partijen op het conflict en manifestaties van uitspraken over (veranderende) ideologieën en handelwijzen. Ik zal mij dan ook richten op academische teksten waarbij er sprake is van stellingnames ten aanzien van de aard van het conflict en/of het karakter van de hoofdrolspelers. Kippenberg (2010) voldoet aan die eis doordat hij de wisselwerking tussen beide zijden van het conflict beschrijft.

Om een patroon, of het ontbreken daarvan, te kunnen ontdekken betreffende de rol van religie en/of nationalisme in de duiding van academici, is het belangrijk te onderkennen dat het begrip seculariteit daar een voorname rol in speelt. Onder meer Guy Ben-Porat (2000), Yaacov Yadgar (2011) en Raphael Israeli (2012) nemen in hun

⁴ De opstand die begon in 1987 wordt vaak aangeduid met de term *intifada* of *eerste intifada*. In 2000 vond de *tweede intifada* plaats.

teksten posities in omtrent religiositeit, nationalisme en seculariteit. Ben-Porat en Yadgar onderzoeken de dynamiek tussen secularisme en religiositeit aan de Israëlische zijde van het conflict terwijl Israeli de ideologische veranderingen omtrent Hamas benadert.

In hoofdstuk 3 zullen academici – waaronder Ehud Sprinzak (1999), Yaacov Yadgar (2011), Yezid Sayigh (2010), Khaled Hroub (2006) en Menachem Klein (2007) – worden aangehaald die nadruk leggen op de invloed van specifieke fenomenen, partijen en groeperingen. De genoemde wetenschappers dragen allen bij aan een (al niet bewust) debat over ideologische en strategische veranderingen van partijen en groeperingen in Israël en Palestina. Sprinzak doet dat door de invloed van religieuze Israëlische organisaties als Gush Emunim en Kach te belichten. Klein en Hroub betogen dat Hamas bij zijn politieke intrede een andere koers is gaan varen terwijl Sayigh de nadruk legt op de machtspositie die Hamas zichzelf heeft verschaft nadat de partij in het jaar 2006 aan de macht kwam.

In hoofdstuk 4 zal de discours van politieke vertegenwoordigers van Israël en Hamas worden onderzocht waarbij zal worden geanalyseerd of er sprake is van patronen. De politieke vertegenwoordigers van Israël waarvoor ik heb gekozen zijn Ariel Sharon en Ehud Olmert vanwege het feit dat zij op dat moment in hun functie als minister-president als spreekbuis van de Israëlische regering fungeerden. Sharon was in de periode 2001-2006 minister-president terwijl Olmert deze functie van 2006 tot 2009 bekleedde. De keuze voor de vertegenwoordigers van Hamas is vanwege hun prominentie in de media gevallen op Ismail Haniyya en Khaled Mishal.

Er is gekozen om de periode van medio 2005 tot en met het begin van 2009 te analyseren. In 2005 werd duidelijk dat Hamas deel ging nemen aan de landelijke Palestijnse verkiezingen. Het eindpunt van de analyse valt samen met het einde van Gaza-oorlog; 21 januari 2009. De oorlog begon een kleine maand daarvoor op 27 december 2008.

Om de discours van de genoemde politici in de aanloop naar en ten tijde van de Gaza-oorlog te onderzoeken is het van belang om een uitgebreid corpus van uitspraken samen te stellen. Dat heb ik gedaan door middel van de zoekfunctie op de website www.pmo.gov.il. Floor Jansen, Midden-Oosten expert en politiek wetenschapper, heeft kort na de Gaza-oorlog onderzoek gedaan naar de houding van Hamas-leiders jegens Israël en de Israëlische bezetting. Voor haar onderzoek heeft Jansen een corpus van uitspraken van Khalid Mishal en Ismail Haniyya tussen 2003

en 2008 samengesteld. Het corpus bevat vertalingen van uitspraken uit diverse Arabische kranten, het eigen tijdschrift van Hamas (Filastin al-Muslima) en de websites van deze media. Ondanks het feit dat Jansen een ander vraagstuk trachtte te beantwoorden – zij onderzocht in hoeverre de positie van Hamas ten aanzien van Israël als bezetter en natiestaat aan verandering onderhevig was – is haar corpus zeer bruikbaar voor de analyse van religiositeit en nationalisme in de discours van de Hamas-leiders. In Jansens corpus wordt dan ook veelvuldig gerefereerd aan nationalistische en religieuze doelen. Naast de genoemde corpora maak ik gebruik van verscheidene citaten uit academische teksten en een corpus van eigenhandig getranscribeerde televisie-interviews die zijn verschenen op CNN en Al-Jazeera tijdens de Gaza-oorlog.

1.5 Toelichting analysemethode

De gevonden patronen in hoofdstuk 3 en 4 zullen in hoofdstuk 5 worden geanalyseerd aan de hand van het theoretisch raamwerk van sociaal-cultureel antropoloog Arjun Appadurai (1990). Appadurai heeft een raamwerk vervaardigd dat onderzoekers ‘analytisch gereedschap’ biedt om uiteenlopende zaken als economie, media en politiek in en tussen (natie)staten te duiden.

De wereld is volgens Arjun Appadurai nimmer zo interactief geweest als tegenwoordig. Dat komt in eerste instantie door de Europese kolonisatie waardoor kennis en denkbeelden over andere culturen zijn opgedaan. Door de invoering van de boekdrukkunst en (vanaf de twintigste eeuw) moderne media werden deze denkbeelden op grote schaal verspreid. Het uitwisselen van denkbeelden is een sociale aangelegenheid die door de toenemende snelheid van verkeer van mensen, goederen en informatie niet langer enkel in imaginaire gemeenschappen⁵ maar tevens in imaginaire werelden resulteert (Appadurai 1990: 47-52). Het toenemende belang van verbeelding als sociaal fenomeen noemt Appadurai “imagination as a social practice”. Daarbij is er sprake van onderhandeling tussen het individu en de mogelijkheden die door leefwereld geboden worden. In sommige gebieden waar

⁵ Appadurai haalt Benedict Andersons term *print capitalism* aan. *Print capitalism* houdt in dat er als gevolg van de intrede van de boekdrukkunst op grote schaal lectuur in de vorm van “*projects of ethnic affinity*” (Appadurai 1990: 48) verscheen waardoor het nieuwe fenomeen *imaginaire gemeenschap* ontstond.

sprake is van *detrterritorialization*⁶ is het gevoel over beperkte mogelijkheden tot zelfontplooiing te beschikken sterk aanwezig. Verbeelding kan in dergelijke gebieden niet alleen leiden tot het gevoel van onderdrukking, het wordt in sommige gevallen zelfs als een sociaal feit gezien:

This unleashing of the imagination links the play of pastiche (in some settings) to the terror and coercion of states and their competitors. The imagination is now central to all forms of agency, is itself a social fact, and is the key component of the new global order. (Appadurai 1990: 50)

Deterritorialisering ligt in combinatie met collectieve verbeelding ten grondslag aan de oprichting van (mondiale) fundamentalistische bewegingen (Appadurai 1990: 55) en het bestaan van etnische conflicten volgens Appadurai (1990: 56).

Om de imaginaire werelden te duiden heeft Appadurai een theoretisch raamwerk van 'landschappen' (-*scapes*) ontwikkelt. In het theoretisch raamwerk van Appadurai zijn imaginaire 'landschappen' de bouwstenen van imaginaire werelden die worden gevormd. Appadurais raamwerk maakt gebruik van vijf analytische termen die alle het suffix *-scape* bevatten: *ethnoscape*, *technoscape*, *financescape*, *ideoscape* en *mediascape*. Met *-scape* doelt de auteur op een landschap, de metafoor staat voor (denk)beelden die vanuit verschillende oogpunten een andere vorm krijgen. De landschappen vormen vervolgens gezamenlijk imaginaire werelden.

Appadurai tracht door middel van het begrip *ethnoscape* aanknopingspunten te bieden voor het analyseren van diverse actoren en hun maatschappelijke rol in de desbetreffende cultuur. Als gevolg van migratie, toerisme en banden tussen diaspora en het land van oorsprong worden culturen in rap tempo overgedragen. Appadurai stelt dat er steeds meer mensen met het idee rondlopen om te emigreren – met de kanttekening dat niet alle sociale omgevingen aan verandering onderhevig zijn. Appadurai betoogt dat niet enkel nabijgelegen plaatsen in aanmerking komen als nieuwe woonplaats. Als gevolg van de constante technologische, politieke en economische veranderingen kunnen steden over de gehele wereld inmiddels worden overwogen als de volgende bestemming (1990: 52).

Appadurai stelt dat naast migratie- ook informatiestromen sneller zijn geworden en een belangrijkere rol in het leven spelen (1990: 52). Daarnaast hebben

⁶ Appadurai (1990: 55) gebruikt het woord *detrterritorialization* als paraplueterm voor mensen die vanwege uiteenlopende redenen (van gastarbeid *in* tot bezetting *van* andere landen) niet langer op 'eigen' grondgebied wonen.

we te maken met een sterk mondialiserend industrieel landschap. Appadurai bundelt de beide fenomenen tot het zogenaamde *technoscape* (1990: 52-53). De mondialisering op dat gebied heeft volgens Appadurai niet enkel te maken met de wereldeconomie óf -politiek maar met de complexe relatie tussen de beide velden. De stijgende importantie van *know how* en informatietechnologie zijn volgens Appadurai de belangrijkste wereldwijde ontwikkelingen in *technoscapes* (1990: 53).

Met *financescapes* doelt Appadurai op de wereldeconomie die volgens hem sneller en vooral moeilijker te begrijpen is dan voorheen. Het gebied van *financescapes* leent zich dan ook niet voor een gemakkelijke analyse. Voor dit onderzoek is het echter wel degelijk van belang om *financescapes* te analyseren aangezien financiële ongelijkheid geregeld aan de bakermat van nationale en internationale conflicten staat.

Mediascapes en *ideoscapes* zijn sterk aan elkaar gerelateerd. *Mediascapes* refereren aan de mogelijkheden op het gebied van het produceren van media, de distributie daarvan en de beelden die media oproepen. *Mediascapes* manifesteren zich volgens Appadurai in verhalende beelden die slechts kleine stripjes van de realiteit laten zien waaruit volledige scripten van imaginaire werelden kunnen worden gevormd. Media hebben grote invloed op denkbeelden en dus op ideologie. Die invloed is wederkerig, een regering kan bijvoorbeeld trachten de manier van denken van de eigen bevolking te beïnvloeden door middel van staatstelevisie (1990: 53-54).

Ideoscapes zijn net als *mediascapes* aaneenschakelingen van beelden. *Ideoscapes* bevatten vaak politieke boodschappen en zijn zodoende gerelateerd aan ideologieën. *Ideoscapes* bestaan volgens Appadurai (1990: 54) uit ideeën, termen, en beelden waarbij vrijheid, welvaart en soevereiniteit de voornaamste thema's zijn. Vanuit Europees-Amerikaans perspectief wordt *democratie* vaak als hoofdthema van de voorgaande thema's gezien waarbij in cross-culturele vraagstukken een adequate vertaling niet beschikbaar is (Appadurai 1990: 54). Appadurai ziet dan ook twee problemen op het moment dat er over wereldpolitiek wordt gesproken. Doordat er verschillende noties over dezelfde termen bestaan (Appadurai noemt het bovengenoemde begrip *democratie* als voorbeeld) zijn de betekenissen daarvan voor een groot deel afhankelijk van contextuele conventies tussen de actoren; de discours van politieke actoren enerzijds en de interpretatie van het publiek anderzijds.

Volgens Appadurai verlopen wereldwijde veranderingen in de verschillende landschappen als gevolg van mondialisering tegenwoordig beduidend minder synchroon dan voorheen. Het feit dat er geen (of in ieder geval niet per definitie) causale verbanden tussen de verschillende landschappen bestaan wil volgens de auteur echter niet zeggen dat deze geen invloed op elkaar uitoefenen (1990: 53). Landschappen kunnen andere landschappen namelijk zowel stimuleren als beperken. Van beperking is bijvoorbeeld sprake op het moment dat er als gevolg van een sterke scheiding tussen *ideoscapes* en *technoscapes* onvoldoende middelen aanwezig zijn om informatiestromen te produceren (Appadurai 1990: 57). *Ideoscapes* en *mediascapes* zijn volgens Appadurai in de regel sterk aan elkaar gerelateerd. Het onderscheid tussen realistische en fictionele denkbeeldige werelden is daarbij soms onduidelijk aangezien informatiestromen sneller dan ooit te voren het publiek weten te bereiken (Appadurai 1990: 53).

Gezien de eerdergenoemde complexiteit van het conflict leent het theoretisch raamwerk van Appadurai zich – vanwege de analytische gereedschappen (*scapes*) om diverse fenomenen van samenlevingen en hun onderlinge relatie te analyseren – uitstekend voor de analyse van de uiteenlopende bevindingen. De analyse aan de hand van Appadurais raamwerk behelst koppelingen tussen de ingenomen posities in academische teksten en politiek discours enerzijds en de *scapes* anderzijds waarbij wordt ingegaan op de implicaties ten aanzien van de variabelen religiositeit en nationalisme.

Ik richt mij in het onderhavige onderzoek op de verandering van ideologieën binnen de samenleving van Israël respectievelijk Palestina en de discours van politieke vertegenwoordigers in de media. Om de vraagstelling van dit onderzoek te beantwoorden zullen *ideoscapes* en *mediascapes* dan ook een belangrijke rol spelen in de analyse. *Ideoscapes* liggen immers ten grondslag aan veranderende ideologieën. De middelen om nationaal en internationaal publiek te bereiken zijn daarin van groot belang waardoor de koppeling tussen *ideoscapes* en *mediascapes* het speerpunt van de analyse zal zijn. Desondanks zullen de overige *scapes* eveneens behandeld worden aangezien alle *scapes* belangrijke rollen kunnen vervullen in de duiding van het Israël-Palestina conflict. Waar het onderzoeksmateriaal uit hoofdstuk 3 en 4 ontoereikend blijkt om een betreffende *scape* voldoende weer te geven zal ik de desbetreffende leemte opvullen door middel van relevante literatuur daar op toe te passen ten einde de analyse te completeren.

In dit inleidende hoofdstuk heb ik het onderwerp, de variabelen en de onderzoeksmethode van deze scriptie geïntroduceerd. In het volgende hoofdstuk zal ik een uiteenzetting van de belangrijkste gebeurtenissen en partijen in het Israël-Palestina conflict geven ten einde bij te dragen aan het begrip van de daaropvolgende hoofdstukken.

2. Israël-Palestina conflict in vogelvlucht

Het Israël-Palestina conflict vindt zijn oorsprong aan het eind van de negentiende eeuw en duurt nog altijd voort. Het is een conflict waarbij op regelmatige basis gewelddadigheden in de vorm van oorlogen, aanslagen en massamoorden plaatsvinden. Ik zal in dit hoofdstuk geen poging ondernemen om het gehele conflict uiteen te zetten, hetgeen een vrijwel onmogelijke taak is. De insteek van dit hoofdstuk is daarentegen om een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in het conflict te vervaardigen waarbij de Zesdaagse Oorlog van 1967 het beginpunt zal zijn. Die oorlog betekende volgens diverse academici een mijlpaal voor het conflict in de zin dat de rol van religie in het conflict vanaf dit punt steeds sterker werd (zie Kippenberg 2010 en Sprinzak 1999). Daarnaast hebben de politieke stelsels van Israël en Palestina sinds de Zesdaagse Oorlog grote veranderingen ondergaan getuige de oprichting van een reeks politieke partijen, buitenparlementaire (veelal religieuze) organisaties en de groei van enkele radicale splinterbewegingen.

2.1 Moderne geschiedenis van het conflict

Bij de Zesdaagse Oorlog waren Israël en verscheidene Arabische landen betrokken. Met deze oorlog wist Israël meerdere delen van Palestina te veroveren. Onder meer de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook werden bezet – beide gebieden staan op het moment van schrijven nog altijd onder Israëlische surveillance – waarbij het conflict zich uitspreidde over de omringende landen. Tussen de 200.000 en 300.000 Palestijnen ontvluchtten hun land tijdens de zomer van 1967. In 1970 werd de PLO die onder leiding stond van Yasser Arafat door Israël verdreven uit haar basis in Jordanië. De PLO vestigde zich na 1970 in Libanon en ging van daaruit door met haar aanvallen op Israël. Dat was voor Israël uiteindelijk in 1982 de reden om Libanon

binnen te vallen. De PLO werd daarbij door Israël verdreven naar Tunesië hetgeen gepaard ging met een bloedige strijd⁷.

Ondertussen was er eveneens sprake van geweld in de bezette Palestijnse territoria. Tussen 1981 en 1987 werden aanvallen van stenengooiende Palestijnse jongeren op Joodse kolonisten beantwoord met hardhandig ingrijpen van de Israëlische autoriteiten. In 1987 bereikte het geweld een nieuw hoogtepunt in de vorm van de eerste zogeheten *intifada* waarbij steeds meer Palestijnen in de bezette territoria in opstand kwamen tegen de Israëlische bezetting (Kippenberg 2010: 102-106). Kort na het begin van de *eerste intifada* werd Hamas opgericht. De partij ging direct de strijd aan met al-Fatah door alle vredesakkoorden met Israël resoluut te verwerpen. In het door Hamas in 1988 gepubliceerde manifest was dan ook geen plaats voor de erkenning van Israël als natiestaat. Aan het einde van 1988 had Hamas dusdanig aan populariteit gewonnen dat de partij volgens politiek wetenschapper Glenn E. Robinson (1997: 169) bij eerlijke verkiezingen groter zou zijn dan de gehele PLO. De politieke macht bleef echter uit hetgeen een relatief klein aantal Hamas-activisten deed besluiten om tot gewelddadige acties over te gaan. Tijdens de *eerste intifada* liquideerden Hamas-activisten enkele Palestijnen die ervan werden verdacht banden met Israël te onderhouden. Daarnaast eiste Hamas in 1989 zes dodelijke aanvallen jegens Israëliërs op (Schanzer 2003: 30).

Israël verklaarde Hamas aan het einde van 1989 tot een illegale organisatie. Daarnaast reageerde het Israëlische leger op het geweld van Hamas met bombardementen op de bezette territoria. Voorgaande werd als buitenproportioneel beschouwd door de Verenigde Naties (vanaf nu VN). In de zogeheten *Resolution 605* van de VN is te lezen dat de Israëlische staat veroordeeld werd voor het schenden van de mensenrechten van de Palestijnse bevolking (McDowall 1990: 7, 275). Israël stond ondertussen al sinds januari 1988 voor onbepaalde tijd onder supervisie van de VN. Slechts het ondertekenen van een internationaal erkend vredesverdrag kon Israël zich van de supervisie ontdoen.

In 1991 werd een conferentie in Madrid gehouden waarbij de Noorse regering zich opwierp tot voornaamste vredesonderhandelaar. Twee jaar later werd na

⁷ Waarvoor Israël op internationaal niveau hevige kritiek te verduren kreeg.

moeizame onderhandelingen het vredesakkoord van Oslo⁸ gesloten. Onder meer Arafat, Rabin, minister van buitenlandse zaken van Israël, Shimon Peres en toenmalig president van de Verenigde Staten (vanaf nu VS), Bill Clinton, ondertekenden het verdrag. In 1994 ontvingen Arafat, Rabin en Peres de Nobelprijs van de Vrede als waardering voor de succesvolle onderhandelingen. Op dat moment duidde alles er op dat het vredesakkoord van Oslo een grote doorbraak in het vredesproces ging worden. De werkelijkheid was helaas anders. Hamas keurde het akkoord openlijk af en radicale Joodse kolonisten gingen door met het bouwen van nieuwe nederzettingen. Er volgden nieuwe aanslagen van Hamas, evenals protesten van de Palestijnse bevolking. Het Israëlische leger greep wederom in met gewapende tegenaanvallen.

Hamas trad ondertussen steeds meer op de voorgrond, zowel binnen Palestina, door middel van sociale projecten (Roy 2003: 15-16), als daar buiten middels aanslagen op Israël (Schanzer 2003: 31-32). Vanuit Israël werd op de Hamas-aanslagen gereageerd door de invloedrijke Joodse kolonist Dr. Baruch Goldstein. De door Kach⁹ geïnspireerde Goldstein pleegde op 28 februari 1994 een terroristische aanslag in Hebron waarbij hij minstens twintig biddende Moslims doodde (Sprinzak 1999: 120).

In de maanden na het eerste verdrag van Oslo werden diverse vreedzame protesten van Palestijnen afgewisseld met gewelddadige confrontaties tussen Palestijnse burgers en Israëlische soldaten. De confrontaties eisten tientallen slachtoffers. Er volgden meerdere vredesonderhandelingen waarbij halverwege 1995 een nieuw vredesakkoord werd ondertekend¹⁰. In het nieuwe akkoord verklaarde Israël bij monde van Rabin dat het afstand zou doen van Gaza en Jericho¹¹. De meningsverschillen met betrekking tot Oslo II liepen zowel op het niveau van burgerij als in de politiek hoog op. Op politiek niveau drukte Benjamin Netanyahu van oppositiepartij Likud de heersende onvrede door Oslo II een “*surrender agreement*” te noemen. Op 4 november 1995 werden alle vredesaspiraties in een klap teniet gedaan toen premier Rabin na een persconferentie werd doodgeschoten door de

⁸ Na de conferentie in Madrid kwamen de partijen tot de conclusie dat het vanwege de immense aandacht van internationale media beter was om de overeenkomst in het geheim uit te werken. Het akkoord werd sinds de nieuwe overeenkomst Oslo I genoemd.

⁹ Religieuze buitenparlementaire organisatie in Israël (zie §2.3.1 voor een uitgebreide omschrijving).

¹⁰ Het vredesakkoord werd ook wel ‘Oslo II’ genoemd.

¹¹ Een historische plaats in de Westelijke Jordaanoever.

Israëliische student Yigal Amir (Shlaim 2005: 7, Sprinzak 1999: 115-116). Peres nam de taak van het uitvoeren van het vredesakkoord kortstondig over alvorens de parlementsverkiezingen van 1996 te verliezen van Netanyahu (Shlaim 2005: 2-12).

2.2 Aanloop naar en karakteristieken van de Gaza-oorlog

Tijdens de periode onder supervisie van de VN verbeterde de situatie voor de Palestijnse burgers enigszins. Na de Oslo-akkoorden laaide het geweld opnieuw op in de vorm van de genoemde protesten en aanslagen. Er was in Israël noch Palestina consensus over de akkoorden waardoor deze door bepaalde groeperingen werden genegeerd. Als gevolg werden illegale Joodse nederzettingen niet ontmanteld maar stegen deze zelfs in aantal waarbij de Joodse populatie verdubbelde in de Westelijke Jordanoever. De Palestijnen voelden zich vernederd en revancheerden zich op gewelddadige wijzen variërend van stenengooiende jongeren tot zelfmoordaanslagen door radicale groeperingen.

In september 2000 belegde de president van de VS, Bill Clinton, opnieuw een vredesonderhandeling met Arafat en Netanyahu, ditmaal zonder succes. Later dat jaar volgde de *tweede intifada*¹² met meer Palestijnse zelfmoordaanslagen dan ooit tevoren (Shlaim 2005: 9-10). Israël reageerde met het inzetten van het leger, officiële herbezetting van de Westelijke Jordanoever en uitbreiding van de zogenaamde veiligheidszone aan de rand van de Gazastrook. Tijdens de bezetting vielen meer dan drieduizend doden. De Israëliische politiek achtte Arafat verantwoordelijk voor de zelfmoordaanslagen ondanks dat hij diverse keren in de media zijn afkeuring voor de aanslagen toonde. Deze beschuldigingen maakten verdere onderhandelingen zo goed als onmogelijk.

In juli 2002 hadden de VS, de VN, de Europese Unie (vanaf nu EU) en Rusland *the Road Map for Peace* ingezet. Dat verdrag moest ervoor zorgen dat er een onafhankelijke Palestijnse staat – Palestina was dus nog altijd geen officiële natiestaat – zou komen. Israël zou tevens alle nederzettingen gebouwd na maart 2001 terugtrekken (Paradox Ministeries 2008).

In april 2003 volgde de aanstelling van de eerste Palestijnse minister-president, Mahmoud Abbas, leider van de politieke partij al-Fatah. Aan hem was de taak om het terrorisme gericht terug te dringen. Het terugdringen van terrorisme en

¹² Ook wel bekend als *Al Aqsa Intifada* of *Oslo-oorlog*.

geweld was het speerpunt van *the Road Map for Peace*. Deze taak bleek vanwege interne verdeeldheid uiteindelijk onuitvoerbaar. Abbas kon nauwelijks invloed uitoefenen op de acties van oppositiepartij Hamas. Laatstgenoemde had intussen ingestemd met een staakt-het-vuren. De wapenstilstand werd echter doorbroken toen Israël twee Hamasstrijders om het leven bracht waarna aanvallen van beide zijden volgden. Uiteindelijk trok premier Abbas zich vanwege geringe steun terug uit zijn functie (Abusada 2010: 5, Benoliel & Perry 2010: 104). Door de dood van Arafat in 2004 en de winst in de verkiezingen van 2005 was het Hamas dat in 2006 een nieuwe regering kon aanstellen onder de leiding van Ismail Haniyya (Abusada 2010: 4, Israeli 2012: 16). De politieke overwinning werd echter niet erkend door Israël dat daarin steun vond bij de VS en de EU.

Ondertussen werd er tweeënhalf jaar in het geheim vergaderd, met een nieuw vredesverdrag als resultaat¹³. Dat akkoord had de insteek om de problemen stapsgewijs aan te pakken in tegenstelling tot de gefaalde Oslo-akkoorden die aan alle confrontaties in één klap een einde trachtten te maken. In 2005 trok Israël onder leiding van zijn toenmalige premier, Ariel Sharon, alle 8000 kolonisten terug uit de Gazastrook. Hamas voerde een succesvolle campagne die dat proces in gang zette. Volgens Sharon betekende de aftocht van de kolonisten een nieuwe impuls voor het vredesproces in de richting van een tweestatenoplossing. Enkele radicale splinterbewegingen waaronder Kach en Gush Emunim waren daar echter fel op tegen.

Het jaar 2006 kwam vanwege de ontstane onenigheid in het teken te staan van een invasie van 12000 Joodse kolonisten in de Gazastrook (Shlaim 2009: 4). Hamas voerde in 2007 drastische veranderingen door in zijn politieke agenda waardoor uiteindelijk een coalitie met het seculiere al-Fatah kon worden gesloten (Kuttub 2013). Israël weigerde echter alsnog om te onderhandelen met een overheid waar Hamas deel van uit maakte. Dat leidde tot nieuwe Palestijnse aanslagen en een groeiend aantal nieuwe Joodse nederzettingen. Het Geneve-akkoord heeft al met al geen succesvolle uitwerking gehad. Wie daar op dat moment nog aan twijfelde werd op 27 december 2008 met de neus op de feiten gedrukt toen Israël een militaire operatie tegen Hamas begon, de zogenaamde *Gaza-oorlog*.

¹³ Het Geneve-akkoord

In de vorige paragrafen heb ik de belangrijkste gebeurtenissen in het Israël-Palestina conflict uiteengezet. Dit onderzoek zal als beschreven analyses van de academische posities omtrent het conflict en de communicatie van politieke vertegenwoordigers bevatten. Voor beide analyses acht ik het van belang om een bondige uiteenzetting van de belangrijkste politieke partijen en buitenparlementaire organisaties te geven. Deze treft u in de volgende paragraaf.

2.3 Politiek landschap in vogelvlucht

2.3.1 Het politiek landschap van Israël

Religiefilosoof Nabih Bashir heeft een uiteenzetting van de grote Israëliësch politieke partijen met betrekking tot standpunten ten aanzien van het Israël-Palestina conflict vervaardigd. Volgens Bashir hangen alle grote Israëliësch partijen een zionistische ideologie aan (2006: 47). Theodor Herzl, grondlegger van het zionisme als actieve beweging, zag de Joodse staat als een modern en seculier idee (Beller 2012: 25). Zionisme was in eerste instantie een ideologie gebaseerd op territoriale claims, een vorm van nationalisme. Vanwege de wederzijdse minachting tussen zionisten enerzijds en traditionele religieuze Joden in Europa anderzijds, was zionisme volgens Herzl afhankelijk van het judaïsme in de zin dat het streven naar puurheid en uniformiteit onder het Joodse volk de belangrijkste pijler is. Het verschil tussen judaïsme en zionisme is de veranderde code bij de laatstgenoemde. *God* wordt vervangen door *natie* en *staat* waaraan heiligheid wordt verbonden volgens Herzl (in Ben-Porat 2000: 230). Bashir stelt dat alle grote partijen van Israël een zionistische ideologie hebben hetgeen betekent dat deze partijen alle min of meer nationalistische visies uitdragen.

Labor heeft volgens Bashir van alle Israëliësch partijen de meest liberale visie op het conflict. Labor ziet Arabieren en Joden binnen de grens van Israël – de bezette Palestijnse territoria liggen binnen die grens volgens Labor – als burgers met gelijke rechten op individueel niveau. Op collectief niveau is daar echter geen sprake van gezien het feit dat de partij Israël als Joodse en tevens ‘superieure’ staat beschouwd. Labor heeft een duidelijk standpunt over mogelijke onafhankelijkheid van Palestina. Alle onderhandelingen zullen plaatsvinden op basis van het idee dat er twee staten voor twee volkeren zullen komen waarbij Jerusalem in Israëliësch handen blijft (Bashir 2006: 47-48).

Likud stond tussen 2000 en 2005 onder leiding van Ariel Sharon. In zijn partijprogramma noemt Likud niets over een eventuele herbepaling van de grenzen van het huidige Israël. Het belangrijkste speerpunt van Likud is om minderheden te integreren in Israël. Daarnaast streeft de partij naar een veilige en soevereine Israëlische staat (Bashir 2006: 50-51).

De Kadima partij is een afsplitsing van Likud, opgericht door Ariel Sharon in 2005. Kadima is bereid om de Gazastrook af te staan aan de Palestijnen om op realistische wijze Joodse soevereiniteit dichterbij te brengen. Het afstaan van Gazastrook dient als offer om de Arabisch-Palestijnse bevolking het (overgebleven) 'Israëliisch grondgebied' te laten verlaten. Onderdeel van de 'ruil' is dus dat inwoners niet meer welkom zijn in Israël (Bashir 2006: 48-50).

Shas is volgens Bashir met afstand de meest rechtse partij in de Knesset. De partij is na vele politieke veranderingen te hebben ondergaan van uiterst links naar uiterst rechts, uitgekomen bij een visie waarbij Israël een staat is van *alle* Joden. De Palestijnse bevolking noch grondgebied dat aan hen zou toebehoren wordt door Shas erkend. Het ultieme doel van de partij is een vredige samenleving voor alle religieuze groeperingen (dus ook moslims) in de Joodse staat Israël te creëren (Bashir 2006: 51).

De politieke partijen in de Knesset zijn niet de enige invloedrijke organisaties in Israël. Er zijn tevens enkele invloedrijke buitenparlementaire organisaties die invloed op zowel politiek als maatschappelijk niveau uitoefenen. Gush Emunim¹⁴ (vanwege zijn grootte en politieke invloed) en Kach¹⁵ (vanwege het verwantschap van Goldstein en Amir met de organisatie) zijn daarvan de belangrijkste.

Het in 1974 opgerichte Gush Emunim wordt beschouwd als vertegenwoordiger van de gemeenschap van Joodse kolonisten. In eerste instantie was de organisatie enkel in de Westelijke Jordaanoever vertegenwoordigd. Naar schatting vertegenwoordigt Gush Emunim verspreid over de Palestijnse bezette territoria inmiddels 130.000 kolonisten. Gush Emunim kan als ultraorthodox worden bestempeld waarbij de organisatie positief tegenover de zionistische ideologie staat (Sprinzak 1999: 119). Gush Emunim ziet natiestaat Israël en zijn seculiere instanties

¹⁴ De vertaling naar het Nederlands van Gush Emunim is 'Blok der gelovigen'. De buitenparlementaire 'messianistische' organisatie heeft religieus-nationalistische ideeën. Gush Emunim is altijd van grote invloed geweest en had een groot aantal officiële afgevaardigden in de gewezen zionistische politieke partij *National Religious Party* (Hermann 1996: 159).

¹⁵ Extreemrechtse en religieuze organisatie met politieke aspiraties (Yishai 1981: 544-545).

als essentieel om de grenzen van 'zijn' land in ere te herstellen. Een groot deel van de Israëliëse politiek staat openlijk achter de organisatie (Sprinzak 1999: 118-120).

Kach werd opgericht in 1971. Sinds de oprichting tracht de organisatie door middel van religieuze scholing zijn ideologie te verspreiden. Volgelingen van Kach worden ook wel 'kahanisten' genoemd. Die term verwijst naar de oprichter van Kach de invloedrijke rabbi Meir Kahane. Het organisatiedoel van Kach is het in ere herstellen het Groot-Israël¹⁶. Geweld jegens Arabische (Sprinzak 1999: 119-120) en seculiere regimes (zie Juergensmeyer 2000: 55) is bij het nastreven van het organisatiedoel geoorloofd volgens de doctrine van Kahane. Het ruilen van territoria voor vrede zoals Rabin en later Sharon voorstelden is dus uit den boze volgens Kahane en Kach (Sprinzak 2009: 123-125). Naast de Arabische vijanden heeft Kach ook seculiere rivalen (Juergensmeyer 2000: 55).

Er worden dus uiteenlopende (nationalistische, religieuze en seculiere) ideologieën aangehangen door de Israëliëse bevolking. Daarnaast zijn er in Israël meerdere etnische groeperingen aanwezig als gevolg van emigratiestromen vanuit verschillende landen in Oost-Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Veel academici maken de onderverdeling tussen Sefardim-Mizrahim¹⁷ en Ashkenazim¹⁸ (zie Shafir & Peled 2002, Lim 2004). Politiek wetenschapper Kevjn Lim (2004) heeft onderzoek gedaan naar de relatie tussen politieke voorkeur en etniciteit. Volgens Lim zijn Sefardim grotendeels vermengd met de Mizrahim. Sefardim-Mizrahim komen van oorsprong uit het nabije oosten¹⁹ en (andere) Arabische landen, Ashkenazim uit Oost-Europa en Rusland (Lim 2004, Yadgar 2011, Shafir & Peled 1998). Grote culturele verschillen tussen de genoemde etnische groeperingen hebben geleid tot sociaaleconomische problemen. Het gevolg van die problematiek is dat de verschillende etnische groeperingen uiteenlopende politieke visies aanhangen. Lim haalt Shafir & Peled aan die spreken van een verdeelde samenleving die op verschil in

¹⁶ Het gebied *Groot-Israël* bestaat uit Israël, Palestina en Egypte (Yishai 1981: 545-546).

¹⁷ Mizrahim zijn Joden uit "pre-moderne islamitische" landen (Yadgar 2011: 469) vaak worden zij onder de noemer Sefardim-Mizrahim geplaatst (Shafir & Peled 2002). Maurice Roumani (1986, 1988) noemt enkel de Sefardim hetgeen voort kan komen uit het feit dat zijn artikelen stammen uit de tijd dat beide etnische groeperingen in mindere mate vermengd waren dan tegenwoordig. Sprinzak (1999: 116) noemt eveneens enkel de Sephardi. De van landen oorsprong van de Sefardim die Sprinzak noemt tonen echter dat hij *Sefardim* als overkoepelende term voor zowel Sefardim als Mizhari gebruikt.

¹⁸ Beide groepen claimen van elkaar te verschillen in etniciteit afkomst. Tevens zijn er verschillen in stemgedrag gevonden, Ashkenazi zien zichzelf als seculier of ultra-orthodox terwijl Sephardi-Mizrahim voornamelijk zelfbenoemd traditionalist zijn (Roumani 1988: 423-424).

¹⁹ Hieronder versta ik Israël, Palestina, Turkije en zuidwestelijke landen van de oude Sovjet republiek.

eticiteit berust: “the institutionalization of an ethnic-based "multilayered citizenship framework" led to severe socioeconomic problems” (Shafir & Peled 2002: 72). Ashkenazim zien zichzelf als seculier of ultraorthodox beschouwen terwijl Sefardim (-Mizrahim) voornamelijk ‘zelfbenoemd’ traditionalist zijn (Roumani 1988: 423-424).

Ashkenazim zijn relatief welvarend terwijl de Sefardim-Mizrahim sinds hun komst naar Israël lange tijd genoeg moesten nemen met slecht betaalde functies. Tevens konden Sefardim-Mizhari vanwege een systeem dat Goldschreider (in Lim 2004) ‘Israëlische apartheid’ noemt lange tijd niet aanhaken bij de Israëlische middenklasse. Sefardim kregen in 1981 een vertegenwoordigende partij in de vorm van Tami. De partij stond onder leiding van de Marokkaanse immigrant Aharon Abuhatzeira. Abuhatzeira en enkele andere partijleden stapten na de als gevolg van corruptieschandalen mislukte verkiezingen van 1984 over naar Likud (Academic Dictionaries 2010). Het verkrijgen van invloedrijke functies was het begin van een betere situatie voor Sefardim-Mizhari die sindsdien langzamerhand uit de lagere bevolgingsklassen zijn opgeklommen.

De stemmen van kiezers met Sefardim-Mizrahim achtergrond worden sinds eind jaren ‘80 over verschillende partijen verdeeld. Shas wordt veelvuldig genoemd als hun voornaamste vertegenwoordiger. De partij wordt regelmatig bekritiseerd door traditionalisten vanwege ‘over-religiositeit’ (Shafir & Peled 2002: 67). Likud zag volgens Roumani om die reden zijn kans schoon om toenadering te zoeken bij Sefardim. Het succes van Likud bij de Sefardim kiezers is volgens Roumani (1986: 57-59) echter voornamelijk te wijten aan proteststemmen tegen Labor. Het infiltreren in Likud heeft een aantal Sefardim hoge politieke functies opgeleverd. De politiek actieve Sefardim van Likud hebben vervolgens met succes getracht om de sociaaleconomische kloof te dichten (Arian 1985: 144). Het feit dat de grenzen tussen de verschillende etnische groeperingen op sociaal-cultureel en economisch niveau in de loop de jaren zijn vervaagd brengt met zich mee dat politieke partijen hard hun best doen om kiezers te winnen bij *alle* etnische groeperingen. De etnische verdeeldheid in Israël sorteert bij de grootste politieke partij Likud in een succesvolle handelswijze waarbij seculiere doelen worden nagestreefd met religieuze uitspraken (Liebman & Don-Yehiya 1983: 62).

Ashkenazim stemden gedurende de jaren ‘80 vrijwel unaniem op de partij die lange tijd het grootst was; Labor. Vanaf het begin van de jaren ‘90 werden de Ashkenazim stemmen verdeeld over wat werd gezien als ‘Ashkenazim-rechts’ Likud

en ‘Ashkenazim-links’ Labor. Ashkenazim hebben daarbij altijd een politieke meerderheid behouden. De grenzen tussen Ashkenazim en Sefardim-Mizrahim zijn vervaagd doordat en de positie van Sefardim-Mizrahim in de loop de jaren verbeterd is als gevolg van een betere educatie. Het is volgens Goldscheider (2002: 25) echter een feit dat – de over het algemeen ultraorthodoxe – Ashkenazim de Sefardim nog altijd als inferieur beschouwen.

De politieke en etnische situatie in Israël is dusdanig complex dat politieke partijen moeten schipperen tussen religieus, seculier en traditioneel gedachtegoed en een bijpassend discours. Naast het feit dat Israël meerdere etnische groeperingen kent die gepaard gaan met het aanhangen van een specifieke ideologie, kan er worden gesteld dat enkele invloedrijke radicale buitenparlementaire organisaties hun stempel op het conflict trachten te drukken. In Palestina zijn er eveneens veel verschillende opvattingen die door de politieke partijen en organisaties buiten de politiek worden uitgedragen. In §1.3 is de organisatiestructuur van de Palestijnse politiek behandeld waarbij de partijen Hamas, PLO en el-Fatah de revue passeerden. In de volgende subparagraaf zullen de genoemde partijen uitgebreider worden omschreven. Daarnaast zullen verscheidene partijen waar Hamas op ‘nationaal’ niveau mee te maken heeft geïntroduceerd worden.

2.3.2 Het politieke landschap van Palestina

Hamas is een acroniem voor de volledige Arabische naam van de organisatie; *Harakat al-Muqawamah al-Islamiyyah* dat ‘islamitische verzetsbeweging’ betekent. Volgens politiek wetenschapper Nathalie Tocci (2007: 138) is het revolutionaire karakter van Hamas aangeleerd en is de organisatie in de loop der tijd getransformeerd tot verzetsbeweging. De organisatie werd opgericht in 1987 en manifesteerde zich in zijn beginjaren voornamelijk als organisator van sociale projecten en goede doelen. In de jaren ‘90 veranderde Hamas langzamerhand in een militante organisatie. Rond de eeuwwisseling waagde de organisatie een poging om de Palestijnse politiek binnen te dringen. Sinds 2004 doet Hamas daadwerkelijk mee aan de Palestijnse gemeenteraadsverkiezingen verkiezingen terwijl de partij in 2006 intrede in de ‘landelijke’ verkiezingen van Palestina deed. Meteen had de partij succes en nam zitting in de PA. Het deelnemen aan de PA betekende dat Hamas de eerdergenoemde Oslo-akkoorden bij (internationale) wet diende na te leven (Tocci 2007: 137-143).

De in 1964 oprichtte PLO werd in eerste instantie in het leven geroepen om de Engelse bezetting van Palestina tegenwicht te bieden (Guarino 2012: 3). Arafat had van 1969 tot zijn overlijden in 2004 de leiding over de organisatie. De PLO is een parapluorganisatie die Palestina namens meerdere Palestijnse partijen vertegenwoordigt. Lange tijd domineerde al-Fatah en bepaalde dan ook grotendeels de koers van de PLO. Sinds 2006, toen Hamas het in de PA voor het zeggen kreeg, islamiseerden el-Fatah en PLO gestaag om eerstgenoemde tegenwicht te bieden (Oxford Islamic Studies z.j.).

De in 1959 opgerichte al-Fatah noemt zichzelf ook wel ‘de nationale Palestijnse vrijheidsbeweging’. De organisatie stond lange tijd onder leiding van oprichter Yasser Arafat. Al-Fatah verwees in eerst instantie in ieder geschrift naar de islam (Baumgarten 2010: 1). De referenties verdwenen echter geleidelijk vanaf 1969 toen de partij zich steeds meer richtte op het oprichten van een democratische staat en het vrij maken van zionistische onderdrukking zonder dat religie daarbij een rol speelde: “Al Fatah ... solemnly proclaims that the final objective of its struggle is the restoration of the independent, democratic State of Palestine, all of whose citizens will enjoy equal rights irrespective of their religion” (Abdul Hadi als geciteerd in Baumgarten 2010: 1). Sinds 2003 is al-Fatah wederom overgeschakeld op religieuze bewoordingen blijkens zijn partijprogramma: “Islam is the official religion of Palestine. Respect for the sanctity of all other divine religions shall be maintained” (Abdul Hadi als geciteerd in Baumgarten 2010: 2).

Het in 1979 opgerichte Al-Jihad al-islami (in Engelstalige citaten vaak onder de noemer *Islamic Jihad*) was de eerste Palestijnse islamitische organisatie. Al-Jihad al-islami is na Hamas nog altijd de meest invloedrijke islamitische organisatie van Palestina. In het begin van de jaren ‘80 was de organisatie zeer populair en invloedrijk, sinds de oprichting van Hamas is de populariteit echter verminderd. Al-Jihad al-islami keurt alle vredesakkoorden af en is voor een gewapende proactieve strijd tegen de Israëliëse bezetting (Nüsse 1998: vii-viii).

De links-nationalistische partij Abna el Balad identificeerde zich met de nationale Palestijnse aspiraties van PLO en zag de organisatie dan ook als inspirator. Abna el Balad streefde volledige onafhankelijkheid van Palestina na en zag zionisten als Israëliëse fascistten. De partij streefde volledige onafhankelijkheid van Palestina

na en zag zionisten als Israëlische fascistten. Hadash²⁰ en Abna el Balad waren het als uiterst linkse nationalistische partijen op veel vlakken eens. Hadash nam echter in tegenstelling tot Abna el Balad deel aan de Israëlische politiek en liet daardoor blijken dat het Israël als natiestaat erkende (Yishai 1981: 545).

Het islamiseringsproces dat Hamas aan het eind van vorige decennium heeft ingezet gaat niet snel genoeg voor enkele salafistische groeperingen, waaronder Jaljalat²¹ dat niet accepteert dat Hamas deelneemt aan de Palestijnse verkiezingen. De sterke militante organisatie die fungeert zonder leidersfiguur wilde namelijk onder geen beding dat Hamas hoofdvertegenwoordiger werd van een ‘seculiere’ PA. Jaljalat heeft daarom met succes getracht militanten te rekruteren bij Qassam Brigade²² om vanuit het noorden van de Gazastrook ‘voor eigen rechter te spelen’ (Sayigh 2010: 4). Om deze nauwelijks afwijkende ideologie – de organisatiedoelen komen grotendeels overeen, daarnaast is een groot deel van Jaljalats leden tevens actief voor Hamas – in de kiem te smoren heeft Hamas actief het geweldloze maar radicale Hizb ul-Tahrir al-Islami²³ ondersteund om de imams van de laatstgenoemde te trainen en hen vervolgens moskeeën onder hun bewind te laten nemen. Daarnaast heeft Hamas diverse moskeeën op gewelddadige wijze ingenomen (Commins 1999: 195-198).

Naast de grote meerderheid Palestijnse moslims leeft er tevens een relatief kleine populatie Palestijnse christenen in de Gazastrook, naar verluid 2,1% van de bevolking (Wagner 2002: 1). Palestijnse christenen hebben minder nationalistische drang dan hun islamitische landgenoten. Voor hen telt maar één ding en dat is vrede zoals is opgetekend in de Sabeel principles²⁴ (Wagner 2002: 1).

²⁰ Het communistische Rakah fuseerde met de Joodse protestpartij de Zwarte Panters, om vanaf 1977 aan de verkiezingen mee te doen onder de naam *Hadash* (Yishai 1981: 550).

²¹ Een bijzondere eigenschap van Jaljalat is dat het geen bestuur of leidersfiguur kent (El-Fadl 2002: 7). Volgens al-Fatah heeft Jaljalat ongeveer 3000 leden waarvan velen sterke banden hebben met de Qassam Brigade (Sayigh 2010: 4).

²² Qassam Brigade wordt door de EU gezien als een terroristische organisatie (EUR-Lex 2013). De Qassam Brigade is tevens de militaire vleugel van Hamas (Karmon 2008: 31).

²³ Oftewel *Islamitische vrijheidspartij*. De partij had twee doelstellingen; een vrij Palestina en een islamitische natie waar Palestina deel van uit zou maken. De partij is sterk anti-zionistisch en anti-westers maar in geen geval gewelddadig (Commins 1991: 194-199).

²⁴ De Sabeel Principles for Just Peace zijn het product van de christelijke gemeenschap in Palestina. Zij willen op vreedzame wijze strijden voor vrede. De oplossing volgens de gemeenschap is de verdeling in twee soevereine natiestaten. De Sabeel Principles fo Just Peace sluiten af met: “A just solution must include an equal measure of justice and security for both sides to make it viable”. (Sabeel Ecumenical Liberation Technology Center z.j.).

Het Israël-Palestina conflict is niet alleen van lokaal belang. Naast politieke partijen en buitenparlementaire bewegingen in Israël en Palestina zijn er tevens partijen van buiten het conflictgebied betrokken. In de volgende subparagraaf zal ik de meest invloedrijke internationale partijen in de geschiedenis van het conflict beschrijven.

2.3.3 Internationale betrokkenen

Hezbollah is een politieke organisatie met een islamitische doctrine die internationale islamisering voor ogen heeft (Atrissi 2007). De organisatie is opgericht naar aanleiding van de Israëlische invasie in Libanon in 1982. Hezbollah nam in 1992 deel aan de Libanese verkiezingen hetgeen de internationale aspiraties van de organisatie deed afnemen. De organisatie wierp daarnaast het revolutionaire islamitische karakter steeds meer van zich af (Tocci 2007: 137). Door de politieke opkomst van Hamas eind vorige eeuw werd de internationale 'bemoeienis' met de Israëlische politiek van ondergeschikt belang voor Hezbollah. Het deed de organisatie besluiten zich in sterkere mate te richten op de Libanese nationale politiek (El Fadl 2002: 1-16).

De VS hebben zich meerdere keren geprofileerd als vredestichter in het onderhavige conflict. Volgens Kippenberg (2010: 109) is 'protestant Amerika' een zeer invloedrijke partij die het conflict op de voet volgt. De affiniteit met Israël werd voor het eerst kenbaar gemaakt in het tijdperk dat Ronald Reagan president van de VS was. In 1981 nam Reagan het openlijk op voor de Joodse kolonisten en sprak hij de wens voor de restauratie van Israël als heilig land uit, hetgeen leidde tot oproer in de islamitische landen. De Amerikaans-protestantse affiniteit is niet te wijten aan een geslaagde Joodse lobby maar vindt zijn wortels in een gedeelde ideologie betreffende de eschatologische zienswijze. Amerikaanse protestanten geloven immers niet zoals vele andere christenen dat Bijbelse beloften aan henzelf zijn overgedragen, maar dat deze nog altijd aan de Joodse bevolking toebehoren (Mearsheimer & Watt 2007).

Naast de VS heeft ook Noorwegen zich in het verleden als onpartijdige vredestichter opgeworpen. Getuige de gewelddadige opstanden na de Oslo-akkoorden is hun poging eveneens onsuccesvol gebleken. Het mislukken van vredesonderhandelingen heeft volgens Harpviken & Røislien (2008: 352) vaak te maken met het feit dat vredesonderhandelaars zich niet bewust zijn van de eigen identiteit. Partijen van seculiere aard worden buiten de westerse wereld vaak als christelijk beschouwd. De cultuur van diplomatie is volgens Harpviken & Røislien

(2008: 363) over het algemeen dan ook van seculiere aard, waarbij diplomaten vaak niet stil staan bij wat dit betekent voor het beeld dat men richting betrokken religieuze partijen afgeeft. Seculiere partijen kennen tevens het nadeel dat het verwijzen en handelen naar een normatief systeem hen vreemd is (Harpviken & Røislien 2008: 353). Het feit dat min of meer seculiere vredesonderhandelaars als Noorwegen en de VS werden beschouwd als christelijk – de beide partijen werden vanuit Palestijns perspectief dus gezien als sympathisanten van Israël – heeft geen goed gedaan voor de geloofwaardigheid van hun intenties in het conflict.

In dit hoofdstuk heb ik de recente geschiedenis van het Israël-Palestina conflict tot aan het begin van de Gaza-oorlog van 2008 uiteengezet. Beide ‘landen’ hebben getracht een oplossing voor het conflict te vinden. De partijen in het conflict dragen echter sterk uiteenlopende (nationalistische, religieuze en seculiere) visies uit.

In het volgende hoofdstuk zullen de posities van academici omtrent de uiteenlopende groeperingen, partijen en ideologische stromingen in Israël en Palestina uiteengezet en vergeleken worden. In de analyse van de academische posities zal ik in enkele gevallen de reeds geïntroduceerde gebeurtenissen herhalen om aan te geven hoe de desbetreffende academici hun standpunten en conclusies onderbouwen.

3. Academische posities

In dit hoofdstuk zullen de posities van academici ten aanzien van het Israël-Palestina conflict uiteen worden gezet en terloops met elkaar worden vergeleken. In §3.1 zal ik Kippenberg (2010) analyseren. Kippenberg benadrukt de wisselwerking tussen politiek en fundamentalistische organisaties. In §3.2 zal Sprinzak (1999), die betoogt dat organisaties met messianistisch gedachtegoed een grote rol spelen in het conflict, worden geanalyseerd. Vervolgens zullen de ideologische veranderingen die in Israël hebben plaatsgevonden worden geanalyseerd aan de hand van artikelen van Ben-Porat (2000) en Yadgar (2011). In §3.3 zullen ideologische veranderingen die in Palestina plaats hebben gevonden worden geanalyseerd. Bij deze analyse zal de aandacht vooral uitgaan naar de gewijzigde koers van Hamas. Achtereenvolgens Israeli (2012), Klein (2007), Hroub (2006) en Sayigh (2010) zullen daarbij worden behandeld.

3.1 De wisselwerking tussen religie en politiek in het conflict

In zijn artikel *Searching for the Link between Religion and Violence* (2010) benadrukt Kippenberg de toenemende invloed van radicale organisaties als Gush Emunim en Hamas in het Israël-Palestina conflict. Kippenberg betoogt dat de radicale organisaties reageren op politieke gebeurtenissen waarbij er een verschil tussen ideaal en realiteit optreedt. Daarnaast geeft de auteur aan dat de invloed van ‘Amerikaanse protestanten’ niet moet worden onderschat.

Kippenberg haalt Sprinzak (1999) aan en deelt met hem de mening dat Gush Emunim een belangrijke rol speelt in het proces waarbij religie een steeds grotere invloed op het conflict heeft. Kippenberg voegt daaraan toe dat er in Palestina een soortgelijk proces gaande was waarbij de Moslim Broederschap aanvankelijk werd gesteund door Israël vanwege het feit dat het de strijd met de PLO aan ging (Kippenberg 2010: 107). Volgens Kippenberg (2010: 107) had de Palestijnse bevolking voordat Hamas werd opgericht de keuze tussen een seculiere partij in de vorm van de PLO en een apolitieke islamitische organisatie; het Moslim Broederschap. Tijdens de *eerste intifada* werd Hamas de eerste islamitische én politieke optie. Kippenberg stelt dat Hamas zich al kort na zijn oprichting positief over strijders in de *eerste intifada* uitliet. Strijders die hun leven hadden geofferd handelden volgens Hamas in overeenstemming met zowel Gods wil als het landsbelang (2010: 105-108). Toen Hamas in de jaren '90 een militaire vleugel kreeg onder de naam *Qassam Brigades* ging de organisatie zelf georganiseerde aanvallen op Israëlische doelwitten plegen, vaak door middel van zelfmoordaanslagen.

Kippenberg betoogt dat het conflict een ‘spel’ van actie en reactie is tussen uitspraken van de partijpolitiek en reacties van religieuze groeperingen als Hamas en Gush Emunim. Kippenberg (2010: 106-108) benadrukt tevens dat zowel Israël als Palestina ‘elkaars’ territoria claimen op specifiek religieuze gronden: “Thus Both Jews and Palestinians defined the post-1967 situation in Palestine in religious terms and derived particular scripts of action. Instead of stating their claims in terms of a mutual recognition of states, both sides based them on religious grounds” (2010: 109).

Volgens Kippenberg verrijzen religieuze organisaties waar de staat faalt om in de behoefte aan individuele veiligheid te voorzien. Als dergelijke organisaties worden aangevallen zijn leden van de betreffende organisaties vaak bereid om te vechten voor hetgeen naar hun inzien ‘heilig’ is. Territoriale claims van vijandelijke groeperingen

en partijen roepen sympathisanten van religieuze groeperingen op om hun strijdvaardigheid te tonen. Volgens Kippenberg is het de terminologie van politici die de organisaties en hun sympathisanten tot gewelddadige acties uitlokt:

The terminology politicians apply to communities that are in conflict with state authorities or the legal system makes it seem absurd to negotiate a solution with them. The notions of *cults*, *fundamentalism*, or *terrorism* deny them any claim to genuine religion or justified resistance. They can never be partners to a treaty. (2010: 112, cursivering door Kippenberg).

Volgens Kippenberg is er naast radicale religieuze groeperingen enerzijds en politieke uitdagers anderzijds een derde belangrijke speler in het conflict; de VS. De VS speelden volgens Kippenberg in op het religieuze karakter dat het conflict in de loop der jaren had gekregen. Ronald Reagan, destijds president van de VS, gaf aan dat hij de op internationaal niveau illegaal verklaarde kolonies niet als zodanig beschouwde. Reagan koos met de voorgaande stelling dus de kant van Israël en Gush Emunim. Volgens Kippenberg is de voorkeursbehandeling van de VS ten opzichte van Israël het gevolg van de “*superpower*” Amerikaans-protestantisme. Protestanten in de VS geloven volgens Kippenberg dat Bijbelse beloften aan Israël niet zijn overgedragen op christenen buiten ‘het heilige land’, met andere woorden; ‘Amerikaanse protestanten’ geloven dat alleen het Joodse volk uitverkoren is. Het favoritisme ten gunste van de Joodse bevolking in Israël is evident en wijdverspreid in de VS getuige de populariteit van boeken en dvd’s omtrent het onderwerp (Kippenberg 2010: 109-111).

De sterke invloed van religie op het conflict blijkt volgens Kippenberg dus enerzijds uit de populariteit van religieuze organisaties in zowel Israël als Palestina en anderzijds uit het feit dat aanhangers van het protestantisme in de VS de kant van Israël kiezen. Kippenberg stelt dat vertegenwoordigende partijen als Gush Emunim en Hamas sinds hun oprichting langzaam maar zeker een agressieve houding zijn gaan aannemen. Volgens Kippenberg is populariteit van religieuze organisaties als Gush Emunim en Hamas het gevolg van het falen van de staat om veiligheid te bieden. Daarnaast wakkert de politiek de strijdvaardigheid van religieuze groeperingen met regelmaat aan.

Ik noemde aan het begin van deze paragraaf dat Kippenberg (2010: 106-107) Sprinzak (1999) aanhaalt waarbij hij bijval vindt wat betreft zijn stelling dat religieuze organisaties een toenemende invloed op het conflict hebben. In de volgende

paragraaf zullen de posities omtrent belangrijke factoren als ideologie en manifestaties daarvan in Israël worden geanalyseerd.

3.2 Posities ten aanzien van Israël

In deze paragraaf zullen de academische posities ten aanzien van verschillende invloeden op het conflict die op 'Israëlische bodem' plaatsvinden worden geanalyseerd. Ik zal beginnen met Sprinzak (1999) die de motieven van daders van extremistische aanslagen analyseert. In §3.2.2 en §3.2.3 zal ik aan de hand van artikelen van achtereenvolgens Ben-Porat (2000) en Yadgar (2011) analyseren welke ideologische stromingen en veranderingen zich in Israël voordoen.

3.2.1 Radicale groeperingen en de wisselwerking met de politiek in Israël

Sprinzak legt in zijn artikel *Extremism and Violence in Israel* (1999) nadruk op de toenemende invloed van “religieuze messianistische groeperingen” op het conflict. Volgens Sprinzak voldoen de Israëlische organisaties Kach en Gush Emunim aan die beschrijving. De beide organisaties zijn een aantal jaren na het uitbreken van de Zesdaagse Oorlog opgericht en hebben sindsdien op uiteenlopende wijzen hun stempel op het conflict gedrukt.

Sprinzak begint zijn artikel met een korte schets van de geschiedenis van de interne verdeeldheid in Israël voor de Zesdaagse Oorlog. Voordat de oorlog in 1967 uitbrak bestond het conflict volgens hem uit drie onderwerpen: het conflict tussen radicaal orthodoxe Joden en seculiere Joden²⁵, het conflict tussen de Sefardim en de Ashkenazim Joden²⁶ en het conflict tussen links en rechts Israël over hun uiteenlopende relaties met Palestijnen²⁷.

De Zesdaagse oorlog heeft volgens Sprinzak veel veranderd in Israël. Zo werd het territorium van Israël als gevolg van de overwinning vier keer zo groot. De territoriale uitbreiding had volgens Sprinzak grote gevolgen voor het politieke landschap in Israël. De bevolking werd volgens de auteur in twee kampen verdeeld;

²⁵ Oudste vorm van onenigheid aan de Israëlische zijde gaat tussen de *haredim* (ultraorthodoxe Joden) en seculieren. *Haredim* wijzen een zionistische staat op religieuze gronden afwijzen af. Sprinzak (1999: 116) suggereert met voorgaande dat seculiere Israëliërs per definitie het zionisme aanhangen.

²⁶ Sprinzak (1999: 116-117) noemt de in het vorige hoofdstuk geïntroduceerde ongelijkheid tussen etnische groeperingen. Het probleem speelt sinds 1948 de immigranten vanuit de “Moslim wereld” naar Israël kwamen.

²⁷ “the historical debate [*sic*: disagreement] over the borders of the Jewish state” (Sprinzak 1999: 117). Het meningsverschil tussen beide partijen mondde direct bij de geboorte van Israël uit in een gewapende strijd, die volgens Sprinzak van alle confrontaties het dichtst bij een ‘burgeroorlog’ in de buurt kwam. (Sprinzak 1999: 117-118).

minimalisten (links) die in vrede met de Arabieren geloofden en maximalisten (rechts) die daar geen heil in zagen en bleven strijden voor Groot-Israël (Sprinzak 1999: 116-117).

In de jaren '70 werd Israël geconfronteerd met een nieuwe vorm van interne verdeeldheid die volgens Sprinzak werd gekenmerkt door de opkomst van religieuze buitenparlementaire groeperingen als Kach en Gush Emunim. De beide groeperingen zijn om uiteenlopende redenen opgericht. Gush Emunim werd aanvankelijk opgericht om Joodse kolonisten in de Westelijke Joordaanoever te vertegenwoordigen. De organisatie representeert momenteel een populatie van meer dan 130.000 kolonisten. Kach werd opgericht vanuit het oogpunt om een grote Israëlische staat na te streven en om Gentiles²⁸ uit het land te verjagen.

Sprinzak noemt Gush Emunim “an energetic religious messianic movement” (1999: 118). De organisatie stond positief tegenover het zionisme in tegenstelling tot de *haredim*. Gush Emunim heeft nimmer de aspiraties gehad om als politieke partij de Knesset²⁹ in te gaan. De organisatie speelt volgens Sprinzak desalniettemin een belangrijke rol in de hedendaagse politiek. Rechtsgeoriënteerde Israëliërs – nagenoeg de helft van de Israëlische bevolking volgens Sprinzak – beschouwen leden van Gush Emunim als goede pioniers die patriotisme voor Israël uitdragen (Sprinzak 1999: 119).

Gush Emunim zette zich aanvankelijk op geweldloze wijze in voor doelen en rechten van de kolonistengemeenschap. Het geweldloze karakter van de organisatie veranderde in de jaren '80 als gevolg van het falen van het optreden tegen Palestijnse agressie van het Israëlische leger. In het begin van de jaren '80 liet Gush Emunim zich meerdere keren gelden door terroristische aanvallen op Palestijnse doelen. Meerdere rabbi's spraken zich destijds tegen het geweld uit. Sinds de *eerste intifada* in 1987 werd zelfverdediging ter legitimatie van geweld gebruikt. Gewelddadigheid zonder goedkeuring van rabbi's werd volgens Sprinzak (1999: 118-120) zelfs routine. De grondslag van deze nieuwe houding ligt volgens Sprinzak in de volgende “Joodse regel”: “Gush Emunim vigilante violence with a limited rabbinical approval became

²⁸ Deze term kan voor christenen, heidenen en ‘niet-Joden’ staan (Marcus 1995: 370, 395-397), Sprinzak doelt waarschijnlijk op de laatstgenoemde.

²⁹ Saillant detail: de grootvader van Ehud Sprinzak, Yosef Sprinzak was de eerste spreker in de Knesset (Interdisciplinary Center Herzliya, z.j.).

routine. The Jewish rule of "He who comes to kill you, you kill him first," was used as a justification" (1999: 120, cursivering door Sprinzak).

De veel kleinere organisatie Kach is volgens Sprinzak van origine gewelddadiger dan Gush Emunim (Sprinzak 1999: 120). De oprichter van de organisatie, rabbi Meir Kahane heeft geweld nooit geschuwd volgens Sprinzak. Geweld jegens 'niet-Joden' wordt door Kach in veel gevallen als een goede daad gezien. "The Arabs, who had been determined, according to the rabbi, to wipe out the Jewish state, had been collectively depicted as a legitimate and desirable target for Jewish violence" (Sprinzak 1999: 121). Voorgaande was ook van toepassing op Baruch Goldstein die in 1995 een dodelijke aanslag pleegde op biddende moslims in Hebron. Volgens Sprinzak was Goldstein een trouwe aanhanger van de doctrine van Kahane. Goldstein heeft volgens Sprinzak jarenlang kunnen wennen aan het idee dat het plegen van een dergelijke aanslag in overeenstemming met Gods wil is:

He [Goldstein] was educated and socialized into the idea of legitimate killing by years of intense Kahane teaching. Goldstein was, in fact, a close disciple of Rabbi Kahane ... All indications suggest that until his last moment, Goldstein believed he was glorifying the name of God in the way recommended by the late rabbi (1999: 123).

De daad van Goldstein inspireerde Rabins moordenaar, Yigal Amir. Volgens Amir had Goldstein ondanks zijn goede intenties gefaald om een dusdanig grote catastrofe te veroorzaken dat God het vredesproces deed stoppen aldus Sprinzak (1999: 124). Amir was in tegenstelling tot Goldstein geen lid van een georganiseerde messianistische beweging. Toch was ook Amir terdege beïnvloed door het theologische milieu van extreemrechtse messianistische groeperingen als Gush Emunim en Kach (Sprinzak 1999: 123). Amirs verbondenheid met deze partijen bleek uit het feit dat hij zich een groot deel van zijn studie en vrije tijd met het gedachtegoed van Gush Emunim bezighield.

Naast politiek opponent Netanyahu (zie §2.2) waren er tevens enkele invloedrijke rabbi's die kritiek op Rabin uitten. Rabin had zich volgens de betreffende rabbi's schuldig gemaakt aan het verraden van de Joodse gemeenschap. Daardoor viel Rabin volgens hen onder de categorie *moser*³⁰. In een dergelijk geval is *din*

³⁰ Iemand die het land van Israël weggeeft en het volk verraadt (Sprinzak 1999: 124).

*rodef*³¹ geoorloofd. Geen van de rabbi's heeft echter openlijk verklaard dat *din rodef* daadwerkelijk op Rabin van toepassing was. Amir voelde zich door de aanslagen van Hamas en Al-Jihad al-islami echter dusdanig verraden en vernederd dat hij de rabbi's negeerde. In het geval van extreme omstandigheden mag een Jood iemand die verantwoordelijk is voor collectief lijden immers zonder toestemming ombrengen, zelfs als het doelwit eveneens van Joodse afkomst is. Amir was ervan overtuigd dat voorgaande op Rabin van toepassing was waardoor hij deze moord in overeenstemming met Gods wil dacht uit te voeren (Sprinzak 1999: 125). Volgens Sprinzak konden beide daden dan ook volledig worden toegeschreven aan directe ervaringen van de daders met Palestijnse terroristische aanslagen na de Oslo-akkoorden (1999: 124). Die gebeurtenissen zorgden er volgens Sprinzak (1999: 116) voor dat de aanhangers van Gush Emunim en Kach in een messianistische crisis verzeilden.

De terroristische daden van Goldstein en Amir hebben niet alleen bij de linkse minimalisten voor oproer gezorgd maar tevens een 'schuldgevoel' bij de rechtse maximalisten gecreëerd. De enige 'partij' die geen spijt heeft betuigd van zijn agressieve houding tegenover Rabin en de Oslo akkoorden is Kach. Dat heeft de organisatie nadien volledig geïsoleerd volgens Sprinzak. De hele politiek in Israël was dus geschokt door de moord op Rabin waarbij met name de rechtse partijen werden getraumatiseerd.

Volgens Sprinzak is de belangrijkste consequentie van de aanslagen dat rabbi's voortaan trachten de extreemrechtse retoriek te kalmeren om politiek geweld tegen te gaan. (Sprinzak 1999: 126):

The main consequence of the trauma resulting from the Rabin assassination has been a conscious rabbinical effort to exercise control over the rhetoric of the extreme Right and to rule out political violence. The post-assassination struggle for the Land of Israel and the fulfillment of the messianic dreams has thus moved to the realm of hyperactive religious and political activity.

Sprinzak is van mening dat messianistische groeperingen het 'gat' tussen realiteit en hun messianistische dromen zullen moeten dichten door middel van nieuwe interpretaties. Benjamin Netanyahu, partijleider van Likud (de partij die Sprinzak "religieus rechts" noemt) heeft zich na de moord op Rabin ondanks zijn eerdere

³¹ Directe executie zonder verhoor (Sprinzak 1999: 124).

kritiek uiteindelijk toch verbonden aan het Oslo-akkoord. Sindsdien is het debat over Gods oneindigheid en de mogelijkheden van mensen om hem te begrijpen nieuw leven ingeblazen.

Sprinzak laat in zijn artikel *Extremism and Violence in Israel* zien dat religieuze messianistische organisaties moeite hadden om te gaan met het vredesproces. De moord op premier Rabin heeft er in het bijzonder voor gezorgd dat die organisaties een halt aan het religieus geweld moesten toeroepen. Door de moord op Rabin heeft de rechtervleugel van de Israëlische politiek een trauma opgelopen dat ervoor heeft gezorgd dat men positiever tegenover het vredesproces staat. Sprinzak benadrukt met zijn artikel dus de wisselwerking tussen religieuze organisaties en politiek.

Sprinzak (1999) en Kippenberg (2010) hebben dus beiden aandacht voor de dynamiek tussen religieuze organisaties en politieke ontwikkelingen in Israël waarbij een sterke nadruk ligt op de toenemende invloed van religiositeit in het conflict. Sprinzak beargumenteert voorgaande door de affiniteit van terroristische daders met religieuze organisaties als Gush Emunim en Kach te benadrukken. Sprinzak noemt dat de organisaties in crises verkeerden na de Oslo-akkoorden. Sprinzak legt evenals Kippenberg nadruk op de ‘interactie’ tussen politiek en religieuze organisaties in het conflict. Kippenberg heeft echter meer oog voor de invloed van Hamas op het conflict. De auteur ziet gelijkenis met de rol van Gush Emunim daar de dynamiek tussen politiek en religieuze organisaties bij beide organisaties tot gewelddadigheid leidt. Kippenberg stelde tevens dat de VS een belangrijke speler in het conflict is die structureel de zijde van de Israëliërs kiest.

De buitenparlementaire organisaties handelen volgens beide auteurs naar het verschil tussen zienswijze en hetgeen zich in de politieke realiteit voltrekt. De politiek zal veiligheid moeten bieden ten aanzien van zijn bevolking zonder daarbij concessies te doen die religieuze en nationalistische idealen tegengaan. Sprinzak en Kippenberg zien de invloed van religie op het conflict toenemen en hebben daarnaast aandacht voor de wisselwerking tussen politiek en messianistische organisaties. Beide auteurs onderzoeken daarmee een belangrijk en invloedrijk deelgebied van het conflict. Om te kunnen concluderen of religiositeit inderdaad van toenemende invloed is zullen echter meer actoren dienen te worden geanalyseerd. De rol van Palestijnse organisaties zoals het invloedrijke Hamas in het conflict wordt door Sprinzak slechts

in twee passages genoemd (1999: 115, 124), terwijl Kippenberg (2010: 107-108) dit onderwerp eveneens summier behandelt.

Daarnaast zegt de wisselwerking tussen politiek en messianistische organisaties die Kippenberg en Sprinzak betogen niets over de daadwerkelijke ideologische veranderingen in Israël. Terwijl Sprinzak in zijn artikel dat stamt uit 1999 stelt dat alle invloedrijke partijen spijt van hun negatieve houding richting Rabin hebben betuigd is negen jaar later een grootschalig conflict (de Gaza-oorlog) uitgebroken. In de volgende subparagraaf zal ik *A State of Holiness* van Ben-Porat analyseren. Ben-Porat gaat met zijn artikel in op de verandering van in Israël aanwezige ideologieën.

3.2.2 De wegen naar zion; seculier en religieus nationalisme

Politicoloog en religiewetenschapper Guy Ben-Porat beschrijft de ideologische stromingen in Israël en de veranderingen die deze stromingen door de jaren heen hebben ondergaan. De auteur stelt dat academici vaak de onderverdeling maken tussen ‘de religieuze’ en ‘de seculiere’ waarbij er in veel gevallen een pessimistische kijk is ten aanzien van “ultrareligieuze groeperingen” (Ben-Porat 2000: 223). Ben-Porat problematiseert de voorgaande onderverdeling door te stellen dat religieuze en seculiere groeperingen en partijen veel gebruiken van elkaar hebben overgenomen – ten einde meer sympathisanten en kiezers voor zich te winnen. Van een strikte scheiding tussen religieuzen en seculieren in Israël is volgens Ben-Porat dan ook in mindere mate sprake dan beide groeperingen over het algemeen graag zullen zien:

Religion serves an indispensable role in consolidating and demarcating territorial boundaries and legitimating the exclusionary practices of the nation-state within the ostensible secular national system as well. When operating within the framework of a national discourse, secularism often relies on religious foundations; it has, therefore, a far more complex relationship with religion than most secularists would be willing to admit - one that often undermines an ethos of equality and freedom. (2000: 224)

Ben-Porat spreekt van een flirt tussen seculiere en religieuze nationalisten. De beide vormen van nationalisme claimen op verschillende gronden het exclusieve recht op de bezette territoria. Seculiere nationalisten communiceren vaak dat veiligheid de voornaamste reden van bezetting is, terwijl religieuze nationalisten de origine van hun heilige land benadrukken.

Seculier nationalisme en religieus nationalisme hebben elkaar nodig volgens Ben-Porat. Grondlegger van seculier nationalisme (onder de noemer *zionisme*) Theodor Herzl zag dat eveneens in en stelde dat zionisme nooit gescheiden van Joodse religie is. Judaïsme functioneert dan ook als 'lijmmiddel' voor zionisten dat hen symbolen, tradities en territoriale claims op grond van Bijbelse beloften verschaft (Herzl³² in Ben-Porat 2000: 230).

Ondanks het feit dat zionisme afhankelijk is van judaïsme wordt laatstgenoemde volgens Ben-Porat door een grote meerderheid zionisten om drie redenen gezien als ongeschikt uitgangspunt voor het na te streven doel; het opbouwen van een soevereine natiestaat. Ten eerste is het individualistische karakter van het judaïsme een aspect dat een krachtige moderne natiestaat geen goed doet. Ten tweede is God en niet de staat de ultieme autoriteit van Israël volgens het judaïsme en ten derde had traditionele religie niet meer de uitstraling van vroeger getuige het feit dat veel Joden in Europa hun eigen cultuur verwierpen en assimileerden (Ben-Porat 2000: 233).

Volgens Ben-Porat hebben academici een valide analytische scheiding tussen judaïsme en 'Joods-zijn' weten te maken. Judaïsme is gerelateerd aan religie, terwijl het 'Joods-zijn' gerelateerd is aan cultuur, etniciteit en het gevoel van een gedeelde geschiedenis (Ben-Porat 2000: 230). De interne verdeeldheid in Israël komt volgens Ben-Porat voort uit de dualistische gedachte dat de meeste seculieren 'Joods-zijn' (etniciteit) accepteren om rechten en grenzen te bepalen, maar judaïsme (religie) afkeuren vanwege het feit dat het persoonlijke vrijheid tegengaat. Daarnaast keuren seculieren het af dat gelovigen in veel gevallen niet voor hun land vechten en dus dienstplicht weigeren. Binnen de grenzen van Israël zijn streng gelovigen dan ook regelmatig onderwerp van discussie. Enerzijds komt dat doordat hen wordt aangerekend niet mee te werken aan de patriottische doelstellingen van Israël en anderzijds omdat streng gelovigen de persoonlijke vrijheid in het geding brengen (Ben-Porat 2000: 236-238).

Bovenstaande houding tegenover Joodse orthodoxen was kenmerkend voor de opleving van het liberalisme in Israël waarbij Labor-zionisme de overheersende ideologie zonder religieus gedachtegoed werd. Religie had voor liberale zionisten op

³² Eerste uitgave van Herzls boek *Das Judenstaat* (*The Jew's State* of De Jodenstaat) stamt uit 1896, sindsdien is het boek verscheidene keren vertaald naar modern Engels.

de achtergrond echter nog altijd (symbolische) waarde om als bron van identiteit en bindende factor te fungeren. Vanwege de laatstgenoemde eigenschap hebben zionisten getracht om religie in te bedden in de eigen ideologie. Het voorgaande fenomeen staat bekend als de Israëliëse civiele religie die niet verward met judaïsme dient te worden (Ben-Porat 2000: 233). De Israëliëse civiele religie heeft verscheidene aspecten van de Joodse traditie en religie overgenomen en op eigen wijze geïnterpreteerd. Volgens Ben-Porat is het verschil tussen de civiele religie en het judaïsme dat in eerstgenoemde ideologie ‘Joods-zijn’ en niet religiositeit als belangrijkste factor werd gezien. Religieuze symbolen en feestdagen werden niet langer als dusdanig geïnterpreteerd. Zo werden feestdagen die van oorsprong vieringen van overwinningen van het judaïsme waren voortaan beschouwd als nationale feestdagen. Daarnaast was er volgens Ben-Porat (2000: 233-234) sprake van *linguïstische secularisatie*. Voorgaande houdt in dat zinnen en spreuken uit religieuze bronnen werden ontdaan van hun religieuze betekenis. Religieuze termen als *Kedusha* (heiligheid), *mitva* (gebod), *brit* (verbond) en *korban* (offer) werden gebruikt om de relatie met het eigen territorium aan te duiden.

De civiele religie van het Labor-zionisme kan dus worden beschouwd als een mix van zionisme en een sterk afgezwakte vorm van het judaïsme. Ben-Porat (2000: 35) spreekt daarbij van het proces van het “normaliseren” van de Joodse bevolking. De civiele religie die tot stand werd gebracht door de opkomst van het Labor-zionisme bleef echter niet lang domineren als voornaamste ideologie. Er was een grote groep die civiele religie als een zwakke en ontrouwe vorm van judaïsme zag waardoor radicale groeperingen opleefden. Ben Porat (2000: 240-241) noemt Gush Emunim als belangrijkste vertegenwoordiger van een nieuwe ideologie; religieus nationalisme.

De opkomst van religieus nationalisme maakte de cirkel rond volgens Ben-Porat; judaïsme kon het nationale doel niet dienen en zodoende niet ‘boven de staat staan’ waardoor het zogenaamde (Labor-) zionisme het licht zag (Ben-Porat 2000: 235). Zionisme ontleende religieuze symbolen van het judaïsme en seculariseerde deze. Dat bracht een verzwakte vorm van het judaïsme in de vorm van een civiele religie tot stand dat uiteindelijk door een meerderheid van de Israëliëse bevolking als een ontrouwe vorm van religie werd beschouwd. Religieus nationalisme had de gesecculariseerde symbolen opnieuw in een religieuze vorm gegoten en werd de meest populaire ideologie in Israël.

Gush Emunim is volgens Ben-Porat de belangrijkste vertegenwoordiger van het religieus nationalisme. De populaire organisatie combineert religieuze en territoriale doeleinden. Ben-Porat ziet de institutionalisering in de vorm van het populistische³³ Gush Emunim als vertegenwoordiger van Israël's voornaamste ideologie als een gevaarlijke ontwikkeling. Ben-Porat noemt tevens dat de institutionalisering van religie in Israël in praktijk zorgt voor exclusie en discriminatie (2009: 235, 239-242).

Volgens Ben-Porat (2000) twee belangrijke stromingen te onderscheiden, het seculier nationalisme (Labor-zionisme en civiele religie) en religieus nationalisme waarbij de laatste de overhand heeft gekregen in Israël. Gush Emunim als belangrijke vertegenwoordiger van het religieus nationalisme heeft naast (ultra-) orthodoxe sympathisanten tevens de seculiere bevolking voor zich weten te winnen. De organisatie heeft dat volgens Ben-Porat bewerkstelligd door een retoriek dat daar in sterke mate op gericht was: "In other words, the fact that Gush Emunim's rhetoric resonates much of the ethos that national secularists identify with - pioneering, commitment, and purity - has awarded them ... wide support and sympathy" (2000: 241).

Ben-Porat maakt op overtuigende wijze duidelijk dat de seculariseringstheorie niet op gaat in Israël. Het zionisme dat in het begin van de vorige eeuw het licht zag was bedoeld om het judaïsme een collectieve plek te bieden. Het Labor-zionisme (of seculier nationalisme) ontleende veel symbolen uit het judaïsme hetgeen een Israëlische civiele religie tot stand bracht. De civiele religie werd vervolgens als een ontrouwe vorm van het judaïsme gezien waardoor het religieus nationalisme de meest populaire ideologie werd in Israël. Gush Emunim als vertegenwoordiger van het religieus nationalisme weet zich gesteund door seculiere nationalisten – deze ideologie is immers nooit uitgebannen – doordat de organisatie veelvuldig gebruik maakt van een seculier discours. Ben-Porat wijst dus op twee stromingen die naast elkaar bestaan en elkaar min of meer tot stand hebben gebracht. Al met al draagt Ben-Porat bij aan het begrip rondom religiositeit en nationaliteit doordat beide vormen een belangrijke rol spelen en elkaar in de geschiedenis van Israël vaker omarmen dan uitsluiten.

³³ Ben-Porat betoogt dat Gush Emunim bewust een discours voert die naast de 'oorspronkelijke' ultraorthodoxe aanhang tevens de seculiere bevolking aanspreekt (2000: 241).

Ben-Porat neemt evenals Sprinzak en Kippenberg de stelling in dat Gush Emunim een belangrijke speler is in het huidige politieke landschap van Israël. In tegenstelling tot Kippenberg benadrukt Ben-Porat echter dat Gush Emunim zowel nationalistisch als religieus van aard is en dat juist die combinatie de organisatie tot een gevaarlijke entiteit maakt. Waar Sprinzak de invloed van organisaties als Gush Emunim en Kach benadrukt door te stellen dat Goldstein en Amir als daders van terroristische aanslagen door deze organisatie werden geïnspireerd, benadrukt Ben-Porat dat Gush Emunim *de* vertegenwoordiger van de grootste nationale ideologie in Israël is. Kippenberg wijst er in tegenstelling tot Sprinzak en Ben-Porat op dat het conflict een ‘steekspel’ tussen Hamas en Gush Emunim enerzijds en de (internationale) politiek anderzijds betreft.

Ben-Porat betoogt tevens dat inclusie van Joden en exclusie van niet-Joden een belangrijk speerpunt is van zowel seculier nationalisme als religieus nationalisme. Als concreet voorbeeld noemt de auteur dat Mizrahim vanwege hun Arabische afkomst als een binnenlandse bedreiging worden gezien die grenzen tussen Joden en Palestijnen zouden vervagen (Ben Porat 2000: 235). Politicoloog Yaacov Yadgar heeft onderzoek gedaan naar ‘traditionalisme’ dat volgens hem een non-nationalistische stroming is die door een groot aantal Mizrahim wordt aanhangen. In de volgende subparagraaf zal de visie van Yadgar verder uiteen worden gezet om deze vervolgens te vergelijken met de positie die Ben-Porat inneemt.

3.2.3 Traditionalisme; een onderbelichte maar invloedrijke stroming

Yadgar geeft in *Jewish Secularism and Ethno-National Identity in Israel* zijn visie op de veronderstelde onderverdeling tussen de ‘seculiere’ en de ‘religieuze’. In Israël wordt het dyadische paar volgens Yadgar (2011: 469-471) doorbroken door een relatief grote groepering die zichzelf als ‘traditionalist’ ziet. Traditionalisten staan kritisch tegenover seculieren die volgens eerstgenoemde hun traditionele Joodse waarden zijn verloren (Yadgar 2011: 467-470). Anderzijds zijn traditionalisten kritisch ten opzichte van het judaïsme dat in hun ogen volgens Yadgar onnodig beperkend en daarnaast niet toereikend is om als basis voor moraliteit te dienen.

Traditionalisme wordt volgens Yadgar door veel wetenschappers ten onrechte gezien als een fenomeen van tijdelijke aard. Mizrahim Joden zouden volgens die gedachte na hun komst in Israël op korte termijn een keuze moeten hebben gemaakt tussen religiositeit danwel seculariteit. Traditionalisme is volgens Yadgar echter geen

tijdelijke of overgankelijke ideologie. Veel Mizrahim bestempelen zichzelf nog altijd als traditionalist. Yadgar betoogt daarnaast dat niet alleen Mizhari zichzelf traditionalist noemen. De auteur haalt een onderzoek van Levy *et al.* aan waaruit blijkt dat eenderde van de Israëliërs zichzelf traditionalist noemt terwijl minder dan twintig procent zichzelf als religieus beschouwd (Levy *et al.* in Yadgar 2011: 469).

Aan de hand van 121 interviews met Israëliërs die zichzelf als traditionalist beschouwen komt Yadgar tot de conclusie dat de interviewees slechts de lusten en niet de lasten van zowel religieuze tradities als de seculiere maatschappij dragen. Traditionalisten zijn volgens Yadgar namelijk gemoderniseerd zonder dat tradities daarbij zijn losgelaten. Yadgar betoogt dat traditionalisten vanwege hun affiniteit met zowel de seculiere als de religieuze bevolking een zeer invloedrijke groepering zijn. Gezien de grootte van de groep die zichzelf volgens het onderzoek van Levy *et al.* als traditionalist beschouwt en de min of meer vaststaande politieke voorkeuren van religieuzen en seculieren stelt Yadgar (2011: 480) dat politieke partijen ten zeerste bij traditionalistische stemmers gebaat zijn.

Yadgar en Ben-Porat stellen beiden dat er een ‘grijs gebied’ is tussen secularisme en religiositeit. Ben-Porat doet dat door te stellen dat seculiere en religieuze nationalisten veel gebruiken en symbolen van elkaar ontlenen. Yadgar betoogt op zijn beurt dat traditionalisme in Israël een uniek fenomeen is dat de scheiding tussen secularisme en religiositeit vertroebelt. Ben-Porat noemde twee ideologische stromingen, te weten *seculier nationalisme* en *religieus nationalisme*. Yadgar stelt dus dat er een derde stroming onder de noemer *traditionalisme* aan dit complexe landschap van ideologieën zal moeten worden toegevoegd.

In het vierde hoofdstuk zal geanalyseerd worden in hoeverre en in welke hoedanigheid er in het politiek discours van Israëliëse volksvertegenwoordigers rekening gehouden wordt met de genoemde ideologische stromingen. In de volgende paragraaf zullen de ideologische veranderingen aan de Palestijnse zijde van het conflict worden geanalyseerd. Bij deze analyse is mijn aandacht om eerdergenoemde redenen voornamelijk op Hamas gericht.

3.3 Posities ten aanzien van Hamas

In deze paragraaf zal ik de posities van verscheidene academici ten aanzien van Hamas analyseren. Raphael Israeli (2012) analyseert de veranderende identiteit van Hamas en de PLO waarbij hij een weergave van de intenties van beide partijen tracht

te vervaardigen. Menachem Klein (2007), Khaled Hroub (2006) en Yezid Sayigh (2010) gaan eveneens in op veranderde ziens- en handelswijze van Hamas sinds zijn politieke intrede in de Palestijnse politiek. Ik zal deze analyse beginnen met het artikel *Palestinian Competitive Identities* van Israeli (2012).

3.3.1 Hamas; een wolf in schaapskleren

Nationalisme en islam zijn volgens Raphael Israeli (2012: 12) contradicterende ideologieën waarbij de eerstgenoemde seculier en de laatstgenoemde religieus van aard is. Volgens Israeli is er vandaag de dag dan ook sprake van een competitie tussen de beide wereldbeelden:

The “state” part of the construct [of state and religion] would normally base its appeal on nationalism, and the initially secular and particularistic notion, while “religion” would claim a more universalistic approach derived from some divine authority. Hence the dichotomy between the secular-nationalistic political culture, which would tend to adopt *rational measures*, some based on compromise and negotiation to achieve its goals, versus the *religious-dogmatic imperatives of self-righteousness and single-mindedness*. (2012: 8, cursivering door mij)

In bovenstaande citaat is te zien dat Israeli met nietsontziende bewoordingen tracht duidelijk te maken dat nationalisme (dat op ratio berust) en religiositeit (islam dat een zelfverklarend en niet-onderhandelbaar wereldbeeld teweeg brengt) onvereenigbare ideologieën zijn. Volgens Israeli is het nagenoeg onmogelijk om een brug te slaan tussen beide ideologische stromingen getuige de tevergeefse pogingen tot toenadering van de PLO en Hamas tijdens de ‘Oslo-jaren’. Uiteindelijk nam, zoals in veel Arabische landen het geval is, de islamitische partij (Hamas) de macht over van de ‘niet islamitisch genoeg’ bevonden seculiere partij (Israeli 2012: 8).

Het verschil tussen beide ideologieën is volgens Israeli (2012: 8-18) goed te zien wanneer we het manifest van Hamas vergelijken met de grondwet van de PLO. Hamas heeft het islamiseringsproces als speerpunt van zijn manifest aangezien het veel verwijzingen en citaten uit de Koran bevat. De voornaamste verschillen zijn volgens Israeli dat het manifest van Hamas stelliger en directer is waarbij het achterliggende doel volgens de auteur het streven naar een grote Arabische natie is. De grondwet van de PLO daarentegen is volgens Israeli “handgemaakt”, “beargumenteerd” en “democratisch” tot stand gekomen. Met het verschil omtrent directheid doelt Israeli op het feit dat PLO geen directe aanvallen op het Joodse volk

pleegt, het zionisme als ideologie is de vijand van de organisatie. Hamas is volgens Israeli daarentegen openlijk antisemitisch. Hamas voelt zich volgens Israeli namelijk onderdeel van een religieuze missie – waarvan alle moslims volgens de auteur deel uit maken. Het doel van de religieuze missie is het uitbannen van het kwaad dat het Joodse volk de wereld en in het bijzonder de islamitische bevolking aanricht. De PLO daarentegen doet beroep op de gehele Arabische wereld in haar strijd tegen zionisme (Israeli 2012: 17-18).

Het seculier nationalisme van de PLO reikt terug tot de grondwet van 1964. De PLO wilde met de grondwet verklaren dat Palestijnen één volk zijn die één natie binnen de grote Arabische natie vertegenwoordigen. Daarnaast staan er in de grondwet meerdere factoren beschreven die het Palestijnse volk met elkaar verbinden; ethniciteit, culturele achtergrond en gezamenlijke vijanden in de vorm van zionisme en imperialisme. Getuige de artikelen 22-26 van de grondwet is het overleven van Palestina afhankelijk van het uitbannen van zionisme. Ondanks aandringen van zowel Israël als de VS is de Palestijnse grondwet sinds tot en met 1997 nimmer herzien (Israeli 2010: 10-12).

Op het moment dat de islam zich in de vorm van onder meer Hamas het politieke spectrum binnendrong was er volgens Israeli sprake van verscheidene karakteristieken die normaliter aan nationalisme toebehoren. De karakteristieken die Israeli noemt zijn; identiteit berust op gehechtheid aan het land, het definiëren van een vijand en het committeren aan een (al dan niet bewapende) strijd voor onafhankelijkheid. Volgens Israeli was de reden voor de nationalistische discours te wijten aan het feit dat er sprake was van het verlangen om het sociaal-politieke circuit binnen te dringen met het zogeheten ‘islamitisch nationalisme’ naar het voorbeeld van Iran, Saudi-Arabië, Sudan en Afghanistan (Israeli 2012: 14). Ondanks het feit dat Hamas soms dezelfde bewoordingen gebruikt als nationalistes heeft de terminologie een andere betekenis volgens Israeli (2012: 20). Israeli waarschuwt dat wanneer islamitische partijen een gevaar voor het eigen volk zijn als zij de politieke meerderheid krijgen. Iran, Sudan en Afghanistan gelden daarbij als voorbeelden:

They [Hamas leaders] may use the discourse of democracy, human rights, basic freedoms and the like, but once they come to power, like in Iran, the Sudan and Afghanistan of the Taliban, experience shows that they take to authoritarianism again. (2012: 21)

Volgens Israeli wordt de discours van Hamas vaak ten onrechte als zowel religieus als nationalistisch beschouwd. De auteur is van mening dat Hamas te allen tijde religieus

is aangezien er een vorm van religieus nationalisme is ‘ingebouwd’ in de islamitische doctrine. Hamas streeft volgens Israeli naar een islamitische maatschappij waarbij de *shariah* de wet bepaalt:

While the PLO has envisaged institutions and civil processes to implement its platform, the Hamas, leaning entirely on the Shari’ah Law, states its purpose to establish an Islamic state in the entire expanse of Palestine, with presumably state institutions as designed by the Holy Law of Islam. Palestinian nationalism, from this point of view, is also incorporated into the Shari’ah as part of the universal Islamic *Umma* (2012: 18, cursivering door Israeli).

Hamas heeft volgens Israeli een islamiserende invloed op Palestina waardoor het “islamitische manifest” in praktijk op gewelddadige wijze uitgevoerd kon worden waarbij de partij een min of meer nationalistische discours gebruikte. De PLO trachtte in eerdere fases tegenwicht aan Hamas te bieden door in onderhandelingen concessies te doen aan Israël. De organisatie verloor daardoor echter veel populariteit en heeft met terroristische zusterorganisaties dezelfde strijdvorm als Hamas genaamd “Islamikaze³⁴” aangenomen (Israeli 2012: 24).

Palestina was sinds 1967 als gevolg van de Israëliëse bezetting aan modernisering onderhevig. Doordat tradities ongewild werden doorbroken steeg de behoefte aan een gezamenlijke cultuur. De Palestijnse cultuur werd gecultiveerd met nieuwe symbolen zoals een volkslied, een vlag en instituties om soevereiniteit uit te stralen. Palestijns nationalisme had volgens Israeli (2012: 16), zoals bij vele vormen van Arabisch nationalisme, veel symbolen en benamingen ontleend vanuit de islam. De Palestijnse nationaliteit werd tevens gepersonifieerd in de vorm van Yasser Arafat die generaties lang als leider van de PLO en “nationaal symbool” fungeerde (Israeli 2012: 9). Het seculier nationalistisch gedachtegoed was volgens een groot deel van de bevolking echter een te zwak tegenwicht voor de Israëliëse onderdrukking waardoor enkele islamitische organisaties het licht zagen in de jaren ’80. Na Hamas’ toetreding tot de Palestijnse politiek kwam er een splitsing tussen PLO en PA tot stand. De PLO trachtte een deel van de verloren aanhang terug te winnen door eveneens een religieuze discours te voeren. Daarnaast moest Arafat op internationaal niveau de verantwoording van beide regeringen dragen, hierdoor verdween het heraldieke

³⁴ Een term die Israeli vaker gebruikt, zie *Islamikaze: Manifestations of Islamic Martyrology* (2003), de auteur doelt daarmee op een combinatie van islam en kamikaze. De term is volgens hem beter geschikt dan *zelfmoorddaanslagen* gezien het feit dat zelfmoord niet op persoonlijke maar op religieuze gronden is gebaseerd. Daarnaast is zelfmoord verboden in de islam.

beeld dat de Palestijnse bevolking van de toenmalig president had (Israëli 2012: 17-21).

Israëli (2012: 10, 14, 17) beschouwt de PLO als een volledig seculiere partij gezien het feit dat haar grondwet democratisch tot stand is gekomen en de inhoud beargumenteerd wordt. Voorgaande stelling is paradoxaal. Hoe kan Israëli stellen dat islam en secularisme niet samengaan terwijl de meest invloedrijke partij van de ‘seculiere’ PLO, el-Fatah, in ieder geschrift verwijst naar de islam (zie §2.3.2)? Daarnaast is het opvallend dat Israëli de strikte scheiding tussen religiositeit en secularisme maakt terwijl hij tevens noemt dat de “seculiere” PLO gestaag islamiseert en het “religieuze” Hamas een discours voert waarbij nationalisme en nationale doelen zijn ingebed.

De subtitel van Israëli’s artikel, *Between Nationalism and Islam* is een opvallende keuze. Volgens Israëli (2012: 24) is de islam ‘nationalistisch’ waarbij niet veiligheid van de eigen bevolking, maar het streven naar een grote Arabische staat het doel is. Om de oprichting van een grote Arabische staat te bereiken lijken alle middelen volgens Israëli geoorloofd (zie de term *Islamikaze*). Als een islamitische partij spreekt over thema’s als vrijheid en tolerantie ligt daar volgens Israëli dus altijd een hoger doel (de oprichting van een grote Arabische staat) aan ten grondslag. Om voorgaande te ‘bewijzen’ maakt Israëli een geenszins overtuigende vergelijking tussen Hamas en onder meer de Taliban door te stellen dat beide partijen zowel gewelddadig als islamitisch zijn. De voorgaande analogie waarbij een causaal verband tussen agressiviteit en islam wordt gelegd is mijns inziens om twee redenen volledig onverantwoord. Ten eerste is de veronderstelde analogie onjuist vanwege de ongelijkheid tussen de beide entiteiten en het sterk uiteenlopende politieke klimaat waarin de vergeleken partijen zich bevinden. Ten tweede is de veronderstelde causaliteit tussen religie en gewelddadigheid een overhaaste generalisatie. Ik vergelijk de eveneens ongegronde (en tevens onjuiste) stelling; jудаïsme is een agressieve doctrine die berust op exclusie omdat Kach in het verleden het doden van ‘verraders’ en niet-Joden heeft geprezen.

Terwijl Kippenberg de invloed van verschillende partijen in het conflict behandelt noemt Israëli niets over de invloed van Israël noch van andere partijen ten aanzien van de strategie van Hamas of de PLO. Ben-Porat en Yadgar trokken beiden de seculariseringsthesis in twijfel bij toepassing op de ideologische stromingen in Israël. Ben-Porat benadrukt de overdrachtelijkheid van gebruiken en symbolen

tussen seculier en religieus nationalisme, terwijl Yadgar het dyadische paar (religieus-seculier) aangevuld zag worden door een derde ideologie in de vorm van traditionalisme. Israël ziet in Palestina echter een strikte scheiding tussen seculiere en religieuze partijen.

Israël valt dus op door een strikte scheiding tussen seculiere en religieuze partijen en een onovertroffen negatieve houding ten opzichte van de intenties van Hamas. De auteur beschouwt Hamas als een gevaarlijke entiteit die aan de hand van een nationalistische discours Palestina tracht te islamiseren. Israël ziet tevens een ideologische verandering in Palestina plaatsvinden die in een eerder stadium in Israël plaats had. De auteur stelt dat de 'seculiere' PLO symbolen ontleent uit de islam om zodoende haar achterban uit te breiden. Dat is opvallend, gezien het feit dat seculier zionisme volgens Ben-Porat exact hetzelfde deed met de religieuze gebruiken van het jodisme hetgeen een Israëlische civiele religie opleverde.

In de volgende subparagraaf zullen de posities van Klein (2007) en Hroub (2006) worden geanalyseerd. Beide auteurs stellen dat Hamas sinds zijn politieke intrede een nationalistische discours voert hetgeen aangeeft dat het beleid van de partij gewijzigd is.

3.3.2 Hamas; van radicaal naar beschermend en realistisch

Volgens politicoloog Menachem Klein (2007: 444) is de islam van oudsher gekoppeld aan politiek waarbij de connectie des te sterker is bij radicale of fundamentalistische islam. Het ondubbelzinnige doel van Hamas om de seculiere macht aan de kant te schuiven en te vervangen door een islamitische doctrine maakt dat volgens Klein duidelijk. Daarnaast wil Hamas namens Palestina onafhankelijkheid van Israël bewerkstelligen. Bij het nastreven van nationale vrijheid wordt het principe van *sabr* (geduld) veelvuldig gebruikt. Door nadruk op geduld te leggen impliceert Hamas dat het verandering van de huidige situatie nastreeft. Daarnaast geeft *sabr* de ruimte om de organisatiedoelen te verdelen in realistische en voorlopig onrealistische doeleinden (Klein 2007: 444-445).

Klein benadrukt de dubbele stem van Hamas; dat als organisatie zowel religieus als nationalistisch is en zich daarnaast op realistische wijze kan manifesteren zonder daarbij (publiekelijk) lange termijn doelen te verwerpen (Klein 2007: 444). Klein betoogt in de conclusie van zijn artikel *Hamas in Power* dat men

nog altijd vanuit islamitische gronden redeneert maar dat men in praktijk op politiek niveau een ander beleid voert:

Despite its fundamentalist origins, Hamas has developed its own arbitration mechanism to negotiate the middle ground between its religious ideology and its need to play the political game and, now, to govern. While retaining its authoritative statement of its fundamentalist creed, the Islamic Charter, it has innovated ways of allowing its leaders to declare or acquiesce in political positions that contradict its creed (2007: 459).

Hamas heeft volgens Klein in de jaren '90 een koerswijziging ondergaan toen de partij besloot om te streven naar het concept van een onafhankelijke Palestijnse staat in plaats van het streven naar bevrijding van moslims van een niet-moslim omgeving. De door Klein veronderstelde koerswijziging was echter geen unaniem besluit. Het politiseren van de organisatie bracht met zich mee dat er sprake was van verschillende visies binnen de partij. Klein stelt dat de islamitische ideologie niet heeft voorkomen dat de houding van Hamas van een fundamentalistische veranderde in een radicale³⁵ (Klein 2007: 447).

Na de succesvolle deelname aan de verkiezingen van 2006 is de toon van de partij niet langer radicaal maar pragmatisch aangezien er sindsdien ruimte voor mildere en vooral meer realistische standpunten was (Klein 2007: 443). Zonder de islamitische doelen uit het eigen manifest uit het oog te verliezen heeft Hamas een compromis tussen zijn religieuze en politieke ambities weten te bereiken (Klein 2007: 457-459). Zodoende heeft Hamas volgens Klein (2007: 443, 459) sinds 2006 gekozen voor een middenweg in het beleid. Hamas balanceert volgens Klein tussen religieuze en nationalistische doelen enerzijds en de politieke haalbaarheid van die doelen anderzijds.

Hamas wil dat onderhandeling op basis van gelijkheid geschiedt terwijl de PLO zich volgens Klein (2007: 456) vaak ondergeschikt opstelt ten opzichte van Israël waardoor eisen van de eerstgenoemde in veel gevallen niet serieus worden genomen. Israël kon daardoor de vredesonderhandelingen dicteren. Hamas heeft op dit punt dan ook felle kritiek op concurrent al-Fatah. Haniyya, een van de meest invloedrijke

³⁵ Klein legt niet uit wat hij onder beide termen verstaat. Mijn interpretatie is dat Klein met fundamentalisme een verhoudingsgewijs milde vorm van radicalisme bedoelt. Fundamentalisme lees ik als het oorspronkelijke goedkeuren van bepaald geweld. Met radicalisme doelt de auteur mijns inziens op het verrijzen van de militaire vleugel van Hamas (Qassam Brigades zie §2.3.2 & §3.1) in de jaren '90.

Hamas-leden, is van mening dat al-Fatah zijn diplomatieke zwakte toont door een Palestijnse wapenstilstand na te streven zonder daarbij een gelijksoortige geste – het terugtrekken van autoriteiten uit de bezette territoria – van Israël te eisen (Klein 2007: 455).

Klein is van mening dat Hamas een realistischer en bovenal volwassener beleid is gaan voeren. Hamas staat open voor een oplossing waarbij het grondgebied wordt verdeeld in twee staten. Met het suggereren van een tweestatenoplossing toont Hamas aan dat het naar vrede toewerkt (Klein 2007: 458). Klein besluit zijn artikel met de opmerking dat Hamas ondanks zijn religieuze achtergrond manieren heeft gevonden om politieke posities in te nemen die haaks staan op het oorspronkelijk manifest van de partij.

Volgens Religiewetenschapper Khaled Hroub (2006) vond de grootste verandering in het beleid van Hamas plaats in 2005 vlak voor de deelname aan de Palestijnse verkiezingen. Hamas gaf volgens Hroub sindsdien het signaal af dat de partij niet alleen moslims maar de gehele Palestijnse bevolking wilde vertegenwoordigen getuige het zogenaamde *National Unity Government Program*. Nadien zijn er volgens Hroub nog twee documenten openbaar gemaakt die laten zien dat Hamas een mildere en vooral meer realistische visie uitdraagt. In de drie documenten zijn er slechts zeer algemene referenties aan de islam waarbij het voornamelijk gaat om collectieve afkomst en niet om handelwijzen. De ‘nieuwe’ organisatiedoelen zijn het in veiligheid brengen van de eigen bevolking en het streven naar een soevereine staat. De sterke nadruk op de islamitische grondslag van Hamas is dan ook verleden tijd volgens Hroub (2006: 18-21).

Evenals Klein noemt Hroub dat er in het moderne beleid van Hamas plaats is voor de erkenning van Israël als natiestaat. Daarnaast noemen de beide academici dat Hamas steeds meer afwijkt van zijn religieuze discours. Volgens Hroub stuit de nieuwe houding van Hamas op weerstand onder belanghebbenden in de Arabische landen rondom Palestina, terwijl de partijleden juist zeer eensgezind zijn over het te voeren beleid:

Without doubt, there are many who remain highly skeptical of Hamas's new face, suspecting a ploy to gain power by concealing true agendas ... But it is equally true that the “new” discourse of diluted religious content—to say nothing of the movement's increasing pragmatism and flexibility in the political domain—reflects genuine and cumulative changes within Hamas. Moreover, if this evolution has been led mainly by the middle ranking leadership (the technocrats and Western-educated elite), with some of the more orthodox elements having reservations about the movement's “relaxed and semi-secular” platform,

there has been no visible internal rift concerning the new direction, which was embraced and advocated by all members of the movement (2006: 26)

Hroub (2006: 16-17) betoogt tevens dat Hamas niet alleen in de Arabische wereld onder druk staat. Er zijn volgens de auteur meerdere partijen, onder andere de VS en Israël, die eisen dat Hamas de vredesakkoorden uit het verleden – Hroub doelt daarmee ogenschijnlijk op Oslo I, Oslo II en *the Road Map for Peace* – accepteert en naleeft. Ondanks dat het volgens Hroub ten tijde van het schrijven van zijn artikel een kwestie van afwachten bleef hoe Hamas ging reageren op de druk van buitenaf, was het voor de auteur evident dat de partij een grote ideologische verandering heeft ondergaan (2006: 25-27).

De visies van Klein (2007) en Hroub (2006) omtrent de intenties van Hamas wijken dus in sterke mate af van Israeli (2012) aangezien laatstgenoemde islam en nationalisme onverenigbaar acht – indien nationalisme refereert aan de belangen van de eigen bevolking en niet aan het stichten van een grote Arabische staat. Volgens zowel Klein (2007) als Hroub (2006) streeft Hamas religieuze en nationalistische doelen op een realistische en pragmatische wijze na waarbij nationalisme refereert aan de belangen van het Palestijnse volk, niet de oemma³⁶ (2007: 444-459). Hamas handelt volgens Klein en Hroub dus naar het ‘landsbelang’ waarbij vrede en een halt aan de bezetting de uitgangspunten zijn. De ‘onvoorwaardelijke’ strijd voor een grote Arabische natie wordt daarbij niet langer als haalbaar organisatiedoel wordt gezien. Volgens Klein is de ideologische verandering in het beleid van Hamas sinds de verkiezingen van 2006 zichtbaar terwijl Hroub betoogt dat deze verandering een jaar daarvoor al zichtbaar was.

Klein (2007), Hroub (2006) en Israeli (2012) hebben allen aandacht voor strategische en ideologische veranderingen in de Palestijnse partijpolitiek. In de volgende subparagraaf zal ik Sayigh (2010) analyseren. Hij richt zich voornamelijk op de sociaaleconomische uitwerking van de verkiezingswinst van Hamas.

3.3.3 Hamas; pragmatisch door sociaaleconomisch beleid

Volgens Midden-Oosten deskundige Yezid Sayigh is Hamas in de loop der jaren ondanks het uitblijven van internationale erkenning een sterke partij geworden. De partij heeft zich volgens Sayigh (2010: 2-5) op nationaal niveau onafhankelijk van de

³⁶ De wereldwijde islamitische gemeenschap.

PLO gemaakt. Hamas heeft sinds de overwinning in de verkiezingen van 2006 een stevig fundament gelegd door middel van het verstrekken van belangrijke overheidsfuncties aan zijn leden (Sayigh 2010: 5). Daarnaast heeft Hamas ook nog eens voor een unieke geldstroom weten te zorgen. Door de 'smokkeltunnels' vanuit Egypte komen er grote bedragen de Gazastrook binnen, genoeg om alle ambtenaren van te betalen. Daarnaast rekent Sayigh (2010: 5-6) voor dat de overige inkomsten nagenoeg geheel uit de *internationale moslim broederschap* komen. Ambtenaren en burgers die verbonden zijn aan moskeeën hebben het daardoor financieel betrekkelijk goed. Burgers zonder ambtelijke functie of verbintenis met moskeeën staan er financieel echter beduidend minder goed voor.

Aangezien internationale handel vanuit de Gazastrook wordt geboycot en men vanwege doorlopende gewapende conflicten amper heeft kunnen investeren heerst er grote armoede onder de Palestijnse bevolking (Sayigh 2010: 7). Hamas doet volgens Sayigh echter weinig om lokale bedrijven te beschermen in tegenstelling tot al-Fatah, dat geregeld op kwam voor de veiligheid en waarborg van continuïteit van lokale ondernemers (Sayigh 2010: 5-7). De houding ten aanzien van de lokale ondernemers spreekt niet in het voordeel van Hamas. Het feit dat een groot deel van de geldstroom naar Hamas gaat trekt de bevolking echter tot de organisatie aan.

De hegemonie van Hamas laat de Palestijnse bevolking dus weinig andere keuze dan zich aan te sluiten. Voorgaande geldt tenminste voor een grote meerderheid van bevolking. Er zijn uiteraard uitzonderingen in de vorm van de in het tweede hoofdstuk beschreven tegen- en splinterbewegingen die het islamiseringsproces onvoldoende snel vinden gaan. Hamas is volgens Sayigh (2010: 7) onder leiding van Haniyya dan ook op een realistische en voorzichtigere wijze dan voorheen, het islamiseringsproces aan het doorvoeren. Al met al is de auteur van mening dat Hamas een volwassen zelfvoorzienende partij is die door schade en schande wijzer wordt. Door de hernieuwde pragmatische visie waarbij openheid en realisme hoger in het vaandel staan dan voorheen dient Hamas meer dan ooit rekening te houden met salafistische 'tegenstanders' (Sayigh 2010: 7).

Sayigh (2010) is dus evenals Israeli (2012) van mening dat Hamas Palestina tracht te islamiseren. Volgens Sayigh is Hamas voorzichtig met het uitspreken van zijn islamiserende intenties om de seculiere kiezer niet af te schrikken. Sayigh betoogt tevens dat Hamas pragmatischer en volwassener is geworden. Volgens de auteur is Hamas enerzijds een opener en voorzichtiger beleid gaan voeren. Anderzijds heeft

Hamas zich onafhankelijk van de PLO heeft gemaakt doordat de partij een sociaaleconomisch beleid is gaan voeren waarbij de partij zelf de ambtelijke functies bezet en het daarnaast op economisch gebied voor het zeggen heeft. Volgens Klein (2007) en Hroub (2006) is Hamas eveneens een pragmatischer beleid gaan voeren volgens die auteurs echter in de zin dat de partij een ‘onrealistisch’ doel, een grote Arabische natie, vervangen heeft door ‘realistische’ doelen als onafhankelijkheid en vrede.

Alle academici die in deze paragraaf aan bod komen zijn het erover eens dat Hamas een zeer invloedrijke organisatie is. De meningen over de intenties van Hamas lopen echter sterk uiteen. Israeli (2012) en Sayigh (2010) zijn van mening dat Hamas Palestina wil islamiseren. Israeli doet dat door te wijzen op het oorspronkelijke manifest van de partij. Israeli stelt tevens dat een nationalistische discours in islamitische landen in geen geval duidt op handelen op areligieuze gronden. Sayigh betoogt dat Hamas zich een machtspositie heeft verworven door de Palestijnse bevolking van de partij afhankelijk te maken. Hroub (2006) en Klein (2007) zijn de mening toegedaan dat Hamas in de loop der tijd een moderne, meer realistische visie is gaan uitdragen. Klein betoogt in zijn analyse dat Hamas met twee stemmen is gaan spreken om uiteindelijk voor een middenweg te kiezen waarbij zowel nationalisme als religiositeit aan bod komen. Volgens Hroub is de nieuwe zienswijze van Hamas waarbij er minder plaats is voor religieuze standpunten overtuigend in relatie tot de intenties van de partij. Hroub stelt daarnaast evenals Kippenberg (zie §3.1) dat bedreigingen van buiten Palestina een sterke invloed hebben op de uiteindelijke handelswijze van de Hamas.

In dit hoofdstuk zijn verscheidene academische posities ten aanzien van de belangrijkste partijen en ideologieën in het conflict aan bod gekomen. Ben-Porat (2000) betoogt dat religieus nationalisme de voornaamste ideologie in Israël is dat door het invloedrijke maar buitenparlementaire Gush Emunim wordt vertegenwoordigd. Ook Kippenberg (2010) en Sprinzak (1999) zijn van mening dat Gush Emunim een belangrijke rol in het conflict speelt. De dynamiek tussen radicale religieuze organisaties en politieke partijen dient daarbij niet onderschat te worden. Hroub (2006) en Klein (2007) stellen dat Hamas eveneens een mix van religie en nationalisme tracht uit te dragen. Terwijl Kippenberg betoogde dat er een wisselwerking plaatsvindt tussen radicale religieuze organisaties en politieke partijen, is Hamas van een radicale organisatie getransformeerd in een politieke partij hetgeen

gedoemd lijkt te zijn tot een identiteitsproblemen. Volgens Hroub is Hamas echter opvallend eensgezind over de nieuwe koers van de partij. Zowel in Israël als in Palestina zijn er echter meerdere groeperingen die andere ideologieën aanhangen. Voor politici is de zware taak weggelegd om enerzijds de landsbelangen te dienen en anderzijds de populariteit onder de bevolking te behouden danwel te verhogen. Van welke middelen vertegenwoordigende politici van Israël en Hamas gebruik maken ten aanzien van de variabelen *religiositeit* en *nationalisme* in de politieke discours is dan ook een interessante vraag die ik in het volgende hoofdstuk tracht te beantwoorden.

4. Publieke discours van betrokken partijen

In het vorige hoofdstuk zijn uiteenlopende visies van academici op het Israël-Palestina conflict geanalyseerd en met elkaar vergeleken. In het huidige hoofdstuk zal ik de communicatie van de hoofdrolspelers in het conflict analyseren. Om voorgaande te onderzoeken zal een samengesteld corpus bestaande uit speeches, interviews en persconferenties aan een analyse worden onderworpen (zie §1.3). De geanalyseerde politieke vertegenwoordigers betreffen de premiers van Israël Ariel Sharon en Ehud Olmert en de Hamas-leiders Khaled Mishal en Ismail Haniyya. Eerst zal ik de bevindingen hieronder kort introduceren en koppelen aan de noties van verscheidene academici uit het vorige hoofdstuk om vervolgens de gevonden patronen te laten zien aan de hand van enkele voorbeelden.

In de discours van Sharon en Olmert komen de door Ben-Porat genoemde voornaamste stromingen *seculier nationalisme* en *religieus nationalisme* beide naar voren. De traditionalisten voor wie Yadgar (2011) een belangrijke rol ziet weggelegd worden vanwege het zionistische karakter van de uitspraken juist veelal uitgesloten. De beide premiers van Israël spreken voornamelijk in een nationalistische discours waarbij er sporadisch doch opvallend gebruik wordt gemaakt van religieuze termen. Zowel Sharon als Olmert spelen handig in op de voornaamste ideologieën van het moderne Israël door een retoriek die in sterke mate zionistisch en in bepaalde gevallen religieus is te gebruiken. Daarnaast is het opvallend dat ‘islamitisch terrorisme’ steeds prominenter als voornaamste vijand genoemd wordt. Olmert en

Sharon doelen daarmee indirect op Hamas zodat de partij wordt uitgesloten van mogelijke onderhandelingen.

Hroub (2006), Klein (2007), en Sayigh (2010) stellen dat Hamas twee gezichten heeft (religieus en nationalistisch). Dat blijkt ook uit geanalyseerde uitspraken van de beide Hamas-leiders. Er wordt ondanks het feit dat de partijstandpunten oorspronkelijk op de islamitische doctrine berusten in veel uitspraken enkel aan nationale doelen gerefereerd. Slechts in enkele gevallen is er sprake van een referentie aan religieuze middelen. Zo spreekt Haniyya enkele keren van jihad als middel om de Palestijnse nationale doelen na te streven. Mishal spreekt ondanks een over het algemeen genomen agressievere en stuggere communicatie nimmer over geloofsovertuiging. Beide leiders geven aan dat zionisme voor zowel Hamas als voor Palestina de voornaamste tegenstander is. Daarnaast vaart men blijkens de uitspraken een nieuwe koers waarbij er sprake is van erkenning van de natiestaat Israël zoals Hroub (2006) tevens in zijn artikel *A “New Hamas” through its new documents* betoogde. In een oplossing waarin plaats is voor twee natiestaten zeggen de leiders van Hamas toe te willen werken naar een vredig bestaan voor beide volkeren hetgeen lijnrecht tegenover Israël’s notie van Hamas’ intenties staat.

4.1 Politieke communicatie van Israëlische premiers

In de onderzochte periode vermeed toenmalig minister-president van Israël, Ariel Sharon, het noemen van een vijand in het doorlopende conflict. Sharon sprak net als zijn opvolger Ehud Olmert veelvuldig over nationale belangen hetgeen door beiden gerelateerd werd aan het handelen naar zionistisch gedachtegoed. Olmert hield zich aanvankelijk op de vlakte over de identiteit van de vijand in het conflict. Later in zijn periode als minister-president geeft hij echter meerdere keren op stellige wijze aan dat een onderhandeling met Hamas uitgesloten is. Slechts de een PA waar Hamas geen deel van uitmaakt was volgens Olmert een mogelijke gesprekspartner. Terwijl er intussen afspraken met de PA waren gemaakt sloeg de onwilligheid richting Hamas om in een discours waarin er gewaarschuwd werd voor terroristische organisaties als Hezbollah, Qassam Brigade en indirect ook Hamas. Bij deze waarschuwingen werd slechts sporadisch gerefereerd aan het islamitische karakter van deze organisaties terwijl het eigen karakter werd weergegeven door het veelvuldig noemen van “zionisme” en “Israëlische bevolking” en een enkele referentie naar religie met een term als “Gods hulp”.

Sharon definieerde het conflict in 2005 als een strijd voor de gehele Israëliëse bevolking:

The term Jewish State is certainly clear: it means a Jewish majority. Zionism began in this and in this is the basis of its existence, in this it will continue to act until its realization or it will be lost. These words are as true today as they were the day they were written. We are obligated to continue striving for the establishment of a Jewish majority in the Land of Israel. If we do this together, united, if we can focus our efforts on the most important things, we can not only save *Zionism* from being lost, as Jabotinsky³⁷ wrote, but we can also assure its prosperity and success.

I am certain that, *with G-d's help*, we will succeed. (Prime Ministers Office 2005 cursivering door mij)

In bovenstaand citaat maakt Sharon kenbaar dat er gestreefd diende te worden naar een Joodse meerderheid binnen (groot?) Israël aldus Sharon. Daarnaast moest zionisme als ideologie behouden blijven waarbij de minister-president deze uitspraken kracht bij zette door de hulp van God in te roepen. In bovenstaande citaat worden seculiere en religieuze nationalistten op hun wenken bediend. De non-zionistische traditionalisten uit het vorige hoofdstuk waren de enige groepering die buiten de boot vielen.

In 2006 gebruikte Sharons kersverse opvolger Olmert nagenoeg dezelfde discours in de Knesset waarbij hij benadrukte dat zionisme de ultieme ideologie van Israël was, hierbij werd wederom Gods hulp ingeroepen:

The struggle of the Zionist movement against terror, as with the free world's struggle with terror, did not begin today, and will not end in the foreseeable future. This is a long, difficult, complex struggle which demands restraint, determination, stamina and perseverance. We all saw how much power there is in the stamina and patience demonstrated by the Israeli home front, an ability which surprised even our enemies. *A nation which wishes to defeat dark and fanatical fundamentalist terror* must have nerves of steel. We, the people who returned to its land after 2,000 years, have patience. And therefore, we will be victorious ... During the 3,000 years of our existence as a people, we encountered many enemies, who rose against us to destroy us. With G-d's help, we withstood them all. We will withstand the hardships and pain of these days – and will continue to build the State of Israel with pride. (Prime Ministers Office 2006a, cursivering door mij).

³⁷ Revisionist van het zionisme in de eerste helft van de twintigste eeuw (Schechtman 1961: 232-233, 317).

Olmert doet in tegenstelling tot Sharon een uitspraak over de vijand in het conflict in het bovenstaande citaat. De vijand is terreur, niet islamitische terreur, de Arabische wereld, noch Palestina of Hamas. Later in het jaar 2006 geeft hij een duidelijker definitie van de vijand, daarnaast houdt hij de deur op een kier voor de PA als mogelijke gesprekspartner in het vredesproces:

We have no intention of harming the head of the Palestinian Authority, ... *as long as he* [PA-leader Abu Mazen] *does not cooperate with Hamas, and as long as the Palestinian government is not a Hamas government, we will cooperate with the Palestinian Authority cautiously, responsibly, and with the intention of strengthening those elements which recognize the State of Israel's right to live without terror, in safe borders and we will not play into the hands of the extremists who seek to create an endless war here, endless terror ... to create new hope both for the Palestinians and for the citizens of the State of Israel.*

It is for this reason that we decided to transfer the funds which we collect for the Palestinian population, for the Palestinian Authority. These funds belong to them *as long as the Palestinian Authority does not cooperate with Hamas, and as long as the Palestinian government is not a Hamas government.* We will continue to fight terror ... We will stop anyone who tries to carry out an act of terror, fire *Qassam* rockets or send suicide bombers ... and in no situation will we expose the citizens of the State of Israel to the danger of terrorist activity, which some of the Palestinian organizations are unwilling to stop. However, *as long as the Palestinian government is not a Hamas government, we will maintain the connection obligated by our commitment to do everything to preserve the chances for peace ... in the near future.* (Prime Ministers Office 2006b, cursivering door mij)

De PA is dus geen vijand maar onder bepaalde voorwaarden een gesprekspartner in het onderhandelingsproces. Olmert geeft op verschillende manieren aan dat hij wil dat Hamas niets heeft in te brengen in de onderhandelingen. Hamas wordt gezien als de directe vijand, met Qassam (Brigades) als zijn bewapende vleugel. Tevens is het opvallend dat Olmert met grote regelmaat verwijst naar de dreiging vanuit islamitische landen als Egypte, Jordanië, Iran en Syrië zonder hierbij aan religie te refereren. Het onderstaande citaat waar Olmert in een toespraak voor het American Israel Public Affairs Committee³⁸ op 4 juni 2008 de dreiging van Iran en Hezbollah

³⁸ Organisatie die zich naar eigen zeggen bezigt met een Amerikaanse pro-Israël lobby (AIPAC 2013).

tracht duidelijk te maken en onderwijl koppelt aan de intenties van Hamas is daar een voorbeeld van:

As you know all too well, the situation between Israel and its neighbors, the *Palestinians and the other Arab states*, is sensitive and complex. My responsibility as Prime Minister, and that of every government in Israel, is first and foremost for the security of its citizens, and we will never compromise on this principle. Israel will never capitulate to terrorism or show weakness in the face of evil. Our stand in this regard is unequivocal and is completely on a par with the policies of President Bush and the US Congress. We will continue to exercise our inalienable right to defend ourselves against all acts of aggression and we will prevail!

At the same time, we will never abandon our efforts to achieve peace and reconciliation with our neighbors. ... While we actively pursue peace, we cannot ignore the numerous pitfalls on the path to peace and those forces in the region which seek to sabotage any hope of peace between Israel and its neighbors. The most serious and imminent threat to global security ... is undoubtedly Iran. Iran is the world's largest exporter of terrorism ... Iran's fingerprints are evident in almost every terrorist organization across the Middle East, from *Hamas and Islamic Jihad* in the Gaza Strip to *Hizballah* in Lebanon. ... I urge you to work together with us to include Hizballah in the terrorist list of the European Union and encourage other countries to do the same. (Prime Ministers Office 2008, cursivering door mij)

Olmert noemt in de bovenstaande toespraak een reeks vijanden waarbij hij Iran koppelt aan zowel Hezbollah als aan Hamas en al-Jihad al-Islami (*Islamic Jihad*) in de Gazastrook. Dit is een van de vele voorbeelden waarbij Olmert moslingroeperingen aanhaalt als de motor achter het Midden-Oosten conflict. Blijkens bovenstaande citaat leeft Hamas volgens Olmert op gelijke voet met Qassam (Brigades) en Hezbollah. Olmert maakt dat duidelijk door zijn voorstel om Hezbollah op de lijst van terroristische organisaties te plaatsen terwijl Hamas volgens hem eveneens onder de noemer “extreme moslingroeperingen” valt. In het onderstaande citaat gebruikt Olmert een overkoepelende term als hij de vraag hoe hij persoonlijk aankijkt tegen een recente zelfmoordaanslag van een jonge Palestijnse vrouw beantwoordt:

It's terrible, unfortunately this is part of the environment amongst certain *extreme Muslim groups* and it has been part of the scenes that we have encountered over the last

few years, and we are the target and this is what we have to deal with on a daily basis, and in spite of this Jerusalem will forever remain an open city. (Prime Ministers Office 2006c, cursivering door mij)

In veel andere gevallen noemen Olmert en Sharon het een strijd tussen Hamas en Israël waarbij religieuze stempels als “de islam” en “het judaïsme” buiten beschouwing blijven, zoals hieronder bij een persconferentie door de woordvoerder van Olmert op 3 januari 2009, de datum waarop het Israëlische leger de Gazastrook binnen viel:

In continuation of the Ministerial Committee's 24.12.08 decision, in the framework of which approval was given to the operational methods that were recommended by the IDF and security establishment vis-a -vis action against *Hamas and the other terrorist* organizations in the Gaza, the Committee decided to instruct the IDF [Israeli Defense Forces] to continue operations and proceed to the stage that includes a ground entry into the Gaza Strip. The goal of the operation is to continue advancing the goals that the Government has set for the operation as a whole, including striking hard at *Hamas's terrorism* infrastructure and changing the security reality for residents of the south. (Israeli Ministry of Foreign Affairs 2009, cursivering door mij)

Ondanks het feit dat Olmert niet benoemt dat het hier gaat om een islamitische terreurorganisatie doelt hij daar ogenschijnlijk toch op. Door Hamas in één adem met andere terroristische organisaties in Gaza te noemen lijkt ‘het over één kam scheren’ met organisaties als Qassam Brigades en Al-Jihad al-islami evident.

Voordat de Gaza-oorlog begon heeft Olmert de PA en het Palestijnse volk meerdere keren opgeroepen om iets te doen aan het terrorisme en zodoende vrede na te streven. De laatste drie alinea’s van Olmerts redevoering uit november 2007 zijn daar een voorbeeld van:

Now is the time. The Palestinian leadership is headed by men committed to all the agreements previously signed with the State of Israel. *We do not ignore their weaknesses; we are completely aware of the failures of the Palestinian Authority – of the lack of stable governing mechanisms, of the total disintegration of the security mechanisms in Judea and Samaria, of the Hamas rule over the Palestinian parliament and of the violent control of the murderous organizations in the Gaza Strip. Their control allows for unceasing firing of Qassam missiles at residents in the south of the country.*

Mahmoud Abbas, President of the Palestinian Authority, and Salaam Fayyad, its Prime Minister, publicly state – without hesitation and despite the inherent difficulties of the complex relations within Palestinian society – that they want to live with us in peace. This is an opportunity

... The Palestinians are obligated to fight terrorism and to *completely change their internal reality*. It should be remembered that the Roadmap sets out a series of steps for the State of Israel. ... We will not concede to the *Palestinians* on any of the obligations outlined in the Roadmap, and we will not avoid fulfilling our own obligations to the letter. Some of them are difficult, some will create considerable political hardships – and I have no intention ... of attempting to escape the obligations imposed on the State of Israel. (Israeli Ministry of Foreign Affairs 2007, cursivering door mij)

Er wordt in de bovenstaande citaten met grote regelmaat gerefereerd aan het strijden voor de staat van Israël en het in veiligheid brengen van de eigen bevolking. De nationalistische discours is dus sterk aanwezig, aan religieuze doelen en vijanden wordt daarentegen slechts in enkele uitzonderlijke gevallen direct gerefereerd. Hamas wordt door Olmert over één kam geschoren met terroristische islamitische organisatie en indirect ook onder die noemer geplaatst.

Tevens is het opvallend dat Sharon in zijn hele redevoering afziet van het noemen van tegenstanders of vijanden. Kijkende naar de uitspraken van Olmert in de loop van de tijd is er duidelijk sprake van een verandering in de politieke discours tussen 2006 en eind 2008 waarbij er in steeds sterkere mate nadruk is gelegd op het feit dat Hamas en niet de PA of het Palestijnse volk de vijand van Israël is.

Oproepen aan de PA en Palestijnse bevolking als in het bovenstaande citaat hebben nimmer tot het gewenste resultaat geleid. Terwijl Israël desperaat poogde te onderhandelen met de PA steeg Hamas sterk in populariteit (zie §2.3.1 en §3.3). Bij Hamas is er eveneens sprake van een veranderende politieke discours. De volgende paragraaf betreft een analyse over de communicatie van Hamas-leiders ten aanzien van religiositeit en nationalisme.

4.2 Politieke communicatie van Hamas-leiders

Zowel Mishal en Haniyya voerden een nationalistische discours waarbij de bezetter, Israël, in de onderzochte periode als een zionistische entiteit werd gezien. In slechts

enkele gevallen is er een referentie naar religiositeit zichtbaar, zoals in onderstaand citaat van Haniyya:

Our real and only battle should be aimed against the occupation, against the separation wall, defending *Jerusalem* and our *Muslim* and *Christian holy sites* ... Our battle is to release 11.000 prisoners, our battle is against the settlements, our battle is for the right of return, self-determination and implementation of the *national project*. (Al-Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 78, cursivering door mij)

Het valt hier op dat Hamas een nationalistische discours aanhangt waarbij zowel de moslims als de christenen worden genoemd, het gaat om een nationaal project waarbij alle Palestijnen worden vertegenwoordigd (zie Klein 2007 en Hroub 2006). De beide leiders refereren zoals genoemd af en toe, doch niet veelvuldig aan religieuze aspecten van het conflict. Er wordt bij het benoemen van de vijand over *zionisten* in plaats van over *Joden* gesproken (Jansen 2009: 73-92). Daarnaast spreken de beide leiders veelvuldig over het gehele Palestijnse volk als slachtoffer van de Israëliisch-zionistische bezetting. Een van de vele voorbeelden van dat fenomeen is de onderstaande uitspraak van Mishal in 2005:

The *Palestinian people* continue to suffer under the occupation, thus it is their right to continue the resistance until the aggression against the *Palestinian people* stops completely *Resistance is legitimate to defend oneself* ... [We will] continue our determination, resistance and pressure on the occupation until they withdraw from our territories. (Al Quds Al Arabi als geciteerd in Jansen 2009: 73, cursivering door mij)

Het verschil tussen Mishals en Haniyya's uitspraken is dat de eerstgenoemde zich in grotere mate bezigt met het legitimeren van gewelddadige acties van Hamas door te noemen dat het Palestijnse volk hierin een voor de hand liggende keuze maakt:

The infrastructure of terrorism spreads because of Israeli actions and not the other way around ... Hamas employs suicide attacks because we do not have a choice ... We respond in a proper way so that they [Israel] lose their safety as well. We do not like to harm brothers of our people and our *umma*, but the battle forces us to kill, resist and defend ...

Israel carries out a holocaust against the *Palestinians*. (Al Quds al-Arabi als geciteerd in Jansen 2009: 74, cursivering door mij).

Het is opvallend dat Mishal de oemma noemt hetgeen als een internationaal charmeoffensief richting de omringende landen gezien worden. Dat patroon komt vaker voor in de discours van Mishal:

Presenting resistance as a means through which the Palestinians can attain their goals, Mishal also said that Israel could face another Palestinian uprising unless conditions in the Gaza Strip and occupied West Bank improve ... The continuation of an international economic embargo of the Palestinian government and military actions by Israel would present a catalyst for such actions ... Current conditions could give notice to a huge explosion that would not only affect the Palestinians but the *entire region*, especially the Zionist entity ... I warn and say that I see that the current situation is heading in the direction of the conditions that prevailed in the late 1990s ... that paved the way for the Al-Aqsa intifada. I warn, and under 'warn' I put many red lines. (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 76, cursivering door mij).

Mishal is niet alleen van mening dat de situatie effect sorteert op de Arabische landen, hij zegt tevens dat de eer van deze gemeenschap verdedigd dient te worden: "Resistance [represents] the honour of the people and the power of the umma" (Filastin al-Muslima als geciteerd in Jansen 2009: 76).

Haniyya tracht daarentegen voornamelijk duidelijk te maken dat er voor de Palestijnen niets anders op zit dan zich te verzetten tegen de Israëliëse bezetting, zonder daarbij sec aan te geven dat gewelddadig verzet een logische bijkomstigheid is:

Factions have discussed how to supply the Palestinians with force elements to face this aggression and protect the resistance, as it is the only weapon through which the Palestinians can defend themselves, defeat the occupation and attain all their rights... It is obvious that there is a strategic Israeli plan being carried out to end the intifada, eliminate the resistance and break the will of the Palestinians ... All international and regional establishments, including the Legislative Council, should not impose any pressure upon the resistance and Palestinians ... The pressure should be imposed on the Israeli occupier as it is the one carrying out mass killings (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 74).

Het valt op dat Haniyya hier benadrukt dat het enkel Israël is dat massamoorden pleegt. Met bovenstaande uitspraak wekt Haniyya de schijn zich te willen distantiëren van aanslagen van Hamas en tegenbewegingen respectievelijk splintergroeperingen

waaronder; Al-Jihad al-islami, Qassam Brigade en Jaljalat. Haniyya deed in 2003 tevens afstand van *the Road Map for Peace* die volgens hem slechts de Israëliërs in de kaart speelde. Met deze uitspraak uitte hij Hamas' verbondenheid met de islamitische verzetsbeweging en de religieuze doelen die zij nastreefden:

The Road Map's aims are to ... end the resistance, strengthen the occupation and provide security to the *Zionist entity*... Because of these reasons the *Islamic Resistance Movement* refuses the Road Map and summons all Palestinian brothers to ... continue the intifada and resistance ... Hamas cannot recognize this plan because it is a *disaster for the Palestinian people* ... The true option for the Palestinian people to fully attain their rights is the option of resistance and not the option of negotiations. (Filastin al-Muslima als geciteerd in Jansen 2009: 77).

Mishal refereert eveneens aan religieuze doelen, in 2007 deed hij de volgende uitspraak:

I call on all our brothers ... to restrain themselves and to remember our real battle [with Israel] ... Our real and only battle should be aimed against the occupation, against the separation wall, defending Jerusalem and our *Muslim and Christian holy sites* ... Our battle is to release 11,000 prisoners, our battle is against the settlements, our battle is for the right of return, selfdetermination and implementation of our *national* project. (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 78).

Een ander voorbeeld komt naar voren bij een citaat van Haniyya dat in wezen het erkennen van een Israëliëse natiestaat behelst:

The Palestinians will never succumb under the pressure to recognize Israel, they will keep up the resistance until Palestine is liberated... We will never recognize the ... Zionist system ... We will not stop the *jihad* until entire Jerusalem and the Palestinian lands are liberated... The world and the Zionists have the arrogance to confiscate our land and to demand that we stop the resistance... (Al-Quds Al-Arabi als geciteerd in Jansen 2009: 79).

Door te wijzen op de voortgang van de Jihad wekt Haniyya de indruk dat de strijd wel degelijk een religieuze missie is. Ondanks de veranderde documenten van Hamas waarbij er sinds 2005 ruimte is voor de erkenning van Israël als soevereine staat, komt dit niet terug in de communicatie van Mishal en Haniyya volgens Jansen (2009: 79). Mishal zegt daar het volgende over:

Hamas does not see political merits in the recognition of Israel ... Hamas will not subject politically ... we will not recognize Israel and we will not renounce resistance ... We will

engage in a lasting truce with Israel in case of a Palestinian state within the 1967 borders with Jerusalem as its capital and the right of return... Peace across the Middle East comes with an Israeli withdrawal to the 1967 borders, or they will be confronted with a third Palestinian intifada. (Al-Quds Al-Arabi als geciteerd in Jansen 2009: 79).

Beide Hamas-leiders maken dus gebruik van terminologie waarmee men er op wijst dat erkenning van een Israëlische natiestaat ver weg is. Dat blijkt ook uit het feit dat Hamas in geen geval concessies aan Israël wil doen, zo blijkt uit de volgende uitspraak van Haniyya uit 2006:

We will not make political concessions or alter our positions because we believe that the future belongs to this generation that writes history regarding the future of our people and the victory of our nation. We urge Israel to stop its aggression towards the Palestinian people.

(Al-Quds al-Arabi als geciteerd in Jansen 2009: 87)

Naast het feit dat concessies uitgesloten zijn, komen er ook uitspraken in Jansens corpus voor waarbij er wordt gezegd dat de erkenning van natiestaat Israël van ondergeschikt belang is, Mishal: “The Palestinians need recognition, not Israel” en Haniyya: “The issue of recognizing Israel is secondary to [Israel] recognizing us” (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 80). Voorgaande uitspraken laten een stugge houding ten aanzien van de erkenning van Israël zien. De beide uitspraken bieden onder voorwaarden echter ruimte voor erkenning van natiestaat Israël. De voorwaarde voor deze erkenning is dat erkenning van Palestina door Israël daaraan vooraf moet te gaan.

Erkenning van Israël zal dus gepaard gaan met een oplossing waarbij er twee soevereine staten gevormd dienen te worden. In een diepte-interview geeft Mishal in 2006 aan dat men inderdaad het doel nastreeft om de grenzen van voor 1967 in ere te herstellen:

Palestinians will begin a third intifada ... if a political route to a Palestinian state within the 1967 borders is not found within six months ... If our demands are not met, the Palestinian people will close all political files and launch a third intifada ... We give the international community six months for real political horizons ... There is a historic opportunity for a Palestinian state within the 1967 borders. (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 82).

In Jansens corpus verwijst Haniyya nimmer op dergelijke wijze naar een tweestaten oplossing, wel maakt Haniyya duidelijk dat het hem gaat om de nationale belangen van Palestina die door middel van verzet en jihad kunnen worden nagestreefd: “The realization of the Palestinian rights and interests, first and foremost the land, Jerusalem and the right of return are fundamental priorities to which resistance and jihad are strategic means” (Al-Quds al-Arab als geciteerd in Jansen 2009: 82).

Beide leiders maken dus voornamelijk gebruik van nationalistische termen terwijl zij enkele keren laten vallen dat jihad een geschikte manier is om het nationale doel, een soeverein Palestina, na te streven. Aan het begin van 2008 deed de normaliter radicale Mishal een opvallend zachtaardige uitspraak ten aanzien van de eigen doctrine.

We accept a state on the June 4 line [1967 borders] with Jerusalem as its capital, real sovereignty and full right of return for refugees but without recognizing Israel ... Hamas will accept the right of Israel to live as a neighbor if a peace deal is approved by a Palestinian referendum ... Hamas would respect Palestinian national will, even if it was against our convictions (Al Jazeera Net als geciteerd in Jansen 2009: 83).

Voorgaande uitspraak correspondeert met de noties van Hroub (2006) en Klein (2007) over de nieuwe koers van Hamas waarbij erkenning van de Israëliische natiestaat een feit is.

Tijdens de Gaza-oorlog was het oordeel van Mishal echter beduidend minder mild. De volgende uitspraak uit een persconferentie ten tijde van de Gaza-oorlog is daar een goed voorbeeld van: “As for you the soldiers of the enemy whose leadership are getting you to enter Gaza to enter a ground attack, you will want to know that doom will await you. And you will be killed, injured and captured” (CNN 2009). In de discours van Mishal zijn verdedigen van de Palestijnse nationale bevolking en het strijden tegen de vijand, (zionistisch) Israël, de belangrijkste thema's. Tijdens de Gaza-oorlog voert Mishal echter een agressief discours waarbij dreigementen prominent aanwezig zijn alsmede gelegitimeerd worden – onder het mom van zelfverdediging.

De geciteerde Hamas-leiders beogen voornamelijk nationale doelen waarbij verdediging van het Palestijnse volk het belangrijkste thema is. Slechts in enkele gevallen wordt gerefereerd aan religieuze begrippen. Beide leiders van Hamas laten twee gezichten zien – zoals Israeli (2012) en Klein (2007) in hun artikelen stelden. Daarnaast valt op dat Hamas in sommige gevallen een milde en meer realistische

discours er op nahoudt (zie Hroub 2006). Er is onder bepaalde voorwaarden plaats voor het erkennen van de Israëlische natiestaat. Daarnaast is het apocalyptische karakter van Hamas niet langer zichtbaar doordat de partij stelt dat vrede het hoofddoel dient te zijn en dat het volgende generaties vrij staat om de huidige wereldbeelden en organisatiedoelen na te leven of te verwerpen. Het uitbreken van de Gaza-oorlog betekende voor Hamas een toonwijziging waarbij een waarschuwend en agressieve klank in de communicatie van met name Mishal kan worden vastgesteld.

In deze paragraaf is de discours van de Hamas-leiders geanalyseerd. In de volgende paragraaf zullen de belangrijkste punten van de analyse uiteen worden gezet. Daarnaast zal de analyse vergeleken worden met de analyse van de discours van de premiers van Israël.

4.3 Patronen in de communicatie van politieke vertegenwoordigers

Sharon en Olmert refereren beiden veelvuldig aan nationale doelen door te wijzen op het recht ter verdediging van het eigen volk en grondgebied. Daarnaast is er plaats voor directe verwijzingen naar het zionisme – dat de genoemde doelen hoog in het vaandel heeft staan. Er is dan ook in sterke mate sprake van een nationalistische discours. Olmert spreekt openlijk uit dat het islamitische terrorisme de grote vijand is waarbij hij indirect verwijst naar Hamas die hij als islamitische terreurorganisatie lijkt te zien. De beide Israëlische leiders refereren enkele keren aan Gods hulp zonder nadruk te leggen op het judaïsme. Door de nadruk voornamelijk op de zionistische ideologie te leggen slagen de beide volksvertegenwoordigers erin om een discours te voeren dat grotendeels overeenkomstig is met twee van de drie belangrijke ideologische stromingen uit het vorige hoofdstuk, te weten: religieus nationalisme en seculier nationalisme (zie Ben-Porat 2000). Vanwege de nadruk op het zionistische gedachtegoed zijn het enkel de traditionalisten (zie Yadgar 2011) die ‘buiten de boot vallen’.

De Hamas-leiders spreken evenals de Israëlische premiers veelvuldig over nationale belangen en het recht op verdediging van het eigen volk. Daarbij refereren Hamas-leiders eveneens op gematigde wijze (doch vaker dan de Israëlische volksvertegenwoordigers) aan religieuze termen. De twee gezichten van Hamas die Israeli (2012), Hroub (2006), Klein (2007) allen in min of meerdere mate percipiëren lijkt daarmee evident. De agressieve intenties van Hamas die Israeli (2012) in het vorig hoofdstuk aan het licht trachtte te brengen lijken vanwege de vele verwijzingen

naar vrede (door middel van wederzijdse erkenning) niet op te gaan. Naarmate de Gaza-oorlog dichterbij kwam werd de toon van Hamas milder en realistischer zoals onder meer Klein (2007) en Hroub (2006) betogen. Toen de Gaza-oorlog eenmaal was uitgebroken wijzigde de communicatie van de Hamas-leiders echter in een agressieve toon waarbij de aantijgingen van Israël met dreigementen werden beantwoord.

In dit hoofdstuk is geanalyseerd hoe religiositeit en nationalisme functioneren in de communicatie van politieke vertegenwoordigers van Israël en Hamas voor en tijdens de Gaza-oorlog. Al met al zijn er zowel overeenkomsten als afwijkingen met de in het vorige hoofdstuk onderzochte literatuur te vinden in de geanalyseerde corpora. In het volgende hoofdstuk zal ik aan de hand van Appadurais *Disjuncture and difference in the global cultural economy* trachten de gevonden patronen in een verantwoord perspectief te plaatsen.

5. Analyse

In de vorige hoofdstukken is gebleken dat er in Israël verschillende ideologieën naast elkaar bestaan. De politiek leiders van Israël weten de aanhangers van de voornaamste ideologieën grotendeels tevreden te stellen door een nationalistische discours te voeren waarbij slechts in enkele gevallen aan religie wordt gerefereerd. Aan Palestijnse zijde heeft de islam ideologisch een absolute boventoon door de populariteit van Hamas en enkele partijen van meer radicale aard. De leiders van Hamas maken echter zelden gebruik van religieuze terminologie.

In het huidige hoofdstuk zullen de eerdergenoemde observaties worden geanalyseerd door deze te duiden aan de hand van het theoretisch raamwerk van Arjun Appadurai. Appadurais raamwerk bestaat uit vijf verschillende gebieden: *ethnoscapes*, *mediascapes*, *technoscapes*, *financescapes* en *ideoscapes* die als bouwstenen van denkbeeldige werelden of realiteiten fungeren.

In dit hoofdstuk zal ik de verschillende *scapes* toepassen op (en indien relevant, koppelingen leggen met) gevonden uitspraken van en noties over de hoofdrolspelers in het conflict. Ik zal in deze analyse dezelfde volgorde aanhouden als Appadurai in zijn theoretische kader doet (1990: 52-55). Daarbij wordt er van mensen en hun culturen, met andere woorden *ethnoscapes*, via verschillende

factoren van de samenleving (*technoscapes* en *financescapes*), toegewerkt naar het verband tussen media en de daardoor ontstane ideeën over de wereld (*mediascapes* en *ideoscapes*). Terwijl ik in deze analyse dezelfde route zal volgen worden er mits relevant verbanden met gerelateerde of tegenstrijdige facetten van andere *scapes* besproken.

5.1 Ethnoscapes

Naast het feit dat Israël vanwege protestantse sympathisanten en een groot diaspora sterke banden met de VS onderhoudt (zie Kippenberg 2010) wordt het land zelf eveneens gekenmerkt door een verleden van immigratie uit verschillende gebieden. Zoals Sprinzak (1999), Ben-Porat (2000) en Yadgar (2011) stelden zijn er als gevolg van de verscheidenheid aan etnische groeperingen onder de Israëlische bevolking enkele verschillen in culturele waarden, zienswijzen en belangen. In het verleden heeft dat tot sociaaleconomische problemen geleid (zie Sprinzak 1999, Shafir & Peled 2002). Volgens Sprinzak (1999) zijn de statusverschillen tussen Sefardim, Mizrahim en Ashkenazim op sociaaleconomisch gebied inmiddels sterk teruggebracht. Yadgar (2011) betoogde dat Mizrahim zichzelf in veel gevallen als traditionalisten beschouwen en dat de ideologie niet van tijdelijke aard is. Roumani (1986, 1988) en Lim (2004) zien eveneens een sterk verband tussen ideologie, stemgedrag en etniciteit. Zo stelde Roumani (1986) dat proteststemmen van Sefardim tegen Labor voor een fikse opleving van Likud hebben gezorgd (zie §2.3.1).

Blijkens de uitspraken van Sharon en Olmert probeert men aanhangers van de meest populaire ideologieën (religieus nationalisme en seculier nationalisme) aan te spreken. In de discours van Sharon en Olmert valt op dat beide premiers geen rekening houden met non-zionistische traditionalisten. Sefardim-Mizhari worden door Sharon en Olmert dus genegeerd vanwege hun contradicterende ideologie.

De Palestijnse bevolking is op het gebied van etniciteit eenduidiger dan de Israëlische. De ‘oorspronkelijke’ Arabische bevolking die woonachtig is in de Gazastrook is in veel gevallen bereid om te strijden voor een Palestijnse natiestaat. Daarnaast geven de Gaza-bewoners vrijwel zonder uitzondering aan in de Gazastrook te willen blijven wonen om deze strijd ook daadwerkelijk aan te gaan. Daarnaast neemt het aantal geëmigreerde Palestijnen dat terugkeert naar de afgesloten Gazastrook gestaag af van veertig procent in de periode 1995-1999 naar een kleine acht procent na 2005 (Khawaja 2012: 6). Hamas dient dus in tegenstelling tot Israël

rekening te houden met een betrekkelijk homogeen etnisch landschap van een ontevreden en strijdvaardig volk (zie Shadid & Steltzer 1988: 24).

Het etnische landschap van Palestina lijkt een uitzondering in de moderne wereld waarin mensen als gevolg van technologische veranderingen mobieler zijn dan voorheen. Palestijnen blijven in veel gevallen in de bezette territoria vanwege politieke factoren en economische restricties. Eenmaal geëmigreerd is een terugkeer vanwege de Palestijnse economische situatie vaak onaantrekkelijk. Voor de Palestijnse bevolking zijn media daardoor van essentieel belang om zich te laten informeren over en te communiceren met ‘de buitenwereld’.

Uit bovenstaande blijkt dat Israël een verleden heeft dat gekenmerkt wordt door migratieprocessen waarbij meerdere etnische groeperingen zich in hetzelfde gebied gingen vestigen. Verschillende achtergronden op het gebied van historie en cultuur brachten verschillend wereldbeelden met zich mee waardoor het Israëliëse *ethnoscape* in het bijzonder voor Mizrahim een bepalende factor blijkt ten aanzien van hun ideeën en wereldbeelden oftewel; *ideoscapes* (zie §5.2). In Palestina is er daarentegen sprake van een betrekkelijk homogene bevolking op het gebied van afkomst en cultuur, van een toekomstige stijging op het gebied van mobiliteit onder de Palestijnse bevolking lijkt vooralsnog geen sprake. Hamas en al-Fatah hebben dan ook met relatief met minder uiteenlopende groeperingen rekening te houden dan bij de Israëliëse partijen het geval is. Doordat er in Palestina enkel sprake is van emigratie uit het Palestijns grondgebied speelt media een belangrijke rol om de eigen positie in de wereld en om het conflict met Israël te kunnen duiden (zie Jamal 2009: 179-180).

5.2 Technoscapes

Technologische ontwikkelingen zijn niet aan Israël en Palestina voorbijgegaan waardoor informatiestromen inwoners van het conflictgebied sneller bereiken dan voorheen. Sinds 1990 heeft Israël internetaansluitingen terwijl Palestina in 1994 volgde (Ein-Dor *et al.* 2000: 21). Destijds waren internetaansluitingen slechts weggelegd voor de overheid en de elite. In Palestina is dat in zekere zin nog altijd het geval. Hoewel er in de onderzochte periode een significante stijging van het aantal internetgebruikers (17% in 2005 naar 32% in 2009) plaatsvond was de procentuele stijging van het aantal internetgebruikers slechts voldoende om de helft van het percentage Israëliërs met toegang tot het internet te bereiken (Wereld Bank 2013).

Belangrijk feit is dat media zonder de daarvoor benodigde technologische middelen niet bestaan. Daarnaast is het van belang dat de bevolking over de technologische middelen beschikt om desbetreffende media te ontvangen. Er zijn dus grote verschillen zichtbaar tussen de *technoscapes* van beide 'landen'. Israël beschikt over meer en betere technologische middelen als het gaat om het uitwisselen van informatiestromen.

De grote verschillen tussen beide 'landen' gelden eveneens op industrieel gebied. De Israëlische staat beheert het waterleidingnetwerk van Palestina. In het verleden werd deze machtspositie met regelmaat benut om de Palestijnse politiek tijdens onderhandelingen de mond te snoeren (zie Selby 2003). Sinds Hamas de regering van de PA leidt in Palestina heerst er een boycot op de internationale handel waardoor eerstgenoemde weinig tot niets doet om de lokale industrie te helpen (Sayigh 2010). Gezien het feit dat Israël een bruisende economie met een sterk industrieel landschap combineert is de ongelijkheid tussen beide partijen evident. De behoefte aan *know how* manifesteert zich aan Palestijnse zijde vanwege het economische klimaat vrijwel geheel in religieuze functies waarbij het opleiden van imams een belangrijke rol in het voortzetten van tradities speelt. Dieper ingaan op het industriële landschap om het *technoscape* te completeren acht ik voor de beantwoording van de centrale vraagstelling van dit onderzoek niet zinvol.

De industriële ongelijkheid heeft veel te maken met economische factoren, oftewel het *financescape* hetgeen hieronder zal worden behandeld.

5.3 Financescapes

Financiële ongelijkheid speelt in dit conflict een belangrijke rol waardoor ik het uitlichten van enkele economische opvallendheden van belang acht. Economische relaties tussen Palestina en de omliggende Arabische landen waren volgens Lewin-Epstein & Semyonov (1986) marginaal sinds 1967 omdat beide volkeren vanwege de Israëlische hegemonie afhankelijk waren van de Israëlische economie die exclusief geregeerd werd door Joodse Israëliërs. Het ziet er echter naar uit dat de situatie op economisch vlak is aangetrokken voor een selecte groep inwoners sinds het onderzoek van Lewin-Epstein & Semyonov (zie Sayigh 2010). De Gazastrook is door Israël uitgesloten van de internationale geldstroom sinds de politieke overwinning van Hamas. De partij heeft dus zoals Sayigh (2010) stelt een geheel eigen geldstroom moeten ontwikkelen. Het meeste geld komt binnen vanuit Egypte en de Moslim

Broederschap. Het feit dat Hamas-leider Mishal de banden met de oemma nadrukkelijk benoemt is niet verwonderlijk gezien het financiële belang dat Palestina bij de banden met omliggende landen heeft.

Israël daarentegen schaart zich op economisch vlak bij het Westen en heeft sterke economische en politieke banden met de VS en EU. Dat Olmert juist die internationale grootmachten met grote regelmaat aanhaalt is dan ook geen toeval. Naast het continueren van economische banden is het Olmert ogenschijnlijk tevens om politieke redenen te doen. Politiek en economie kunnen echter niet meer los van elkaar worden gezien.

Financescapes en *ideoscapes* komen hier bij elkaar. De armoede in de Gazastrook is volgens Sayigh (2010) evident. De financiële situatie in Palestina kan slechts dragelijk gemaakt worden door verbintenis met moskeeën gezien het feit dat het geld vanuit Egypte en de Moslim Broederschap daar naartoe gaat. Aan de andere kant kan de Israëliische belastingbetaler het grote percentage dat naar de IDF gaat overtrokken vinden als hij/zij zich vergelijkt met inwoners van landen die geen directe bedreiging hebben. Dat kan leiden tot afkeer enerzijds tegen ‘de overtrokken middelen’ die worden ingezet en anderzijds tegen de gewelddadige tegenstand. Ondanks dat de Israëliische ‘belastingzorgen’ veel minder schrijnend zijn dan armoede in de Gazastrook is een dergelijke gedachte inwoners van economisch westerse landen niet vreemd.

Financescapes hebben tevens invloed op *technoscapes* en *mediascapes*. In de vorige paragraaf noemde ik het grote verschil tussen beide ‘landen’ ten aanzien van het aantal internetaansluitingen hetgeen een direct gevolg is van economische omstandigheden. De distributie van media richting de Palestijnse bevolking zal dus via andere media plaats moeten vinden. Media zijn in de moderne wereld essentieel om ideeën en beelden over de wereld en de eigen samenleving op te doen. De volgende paragraaf is dan ook gewijd aan verschillende vormen van mediadistributie.

5.4 Mediascapes

Volgens communicatiewetenschapper Amal Jamal volgen Palestijnen op het gebied van mediaconsumptie een gevarieerd ‘televisiedieet’ waarbij men afwisselend Arabisch en Israëliisch nieuws bekijkt en er met name aandacht voor lokaal nieuws is (2009: 3). Het Israëliische nieuws wordt door de Palestijnen echter met een cynische kijk aanschouwd (Jamal 2009: 3). De reden dat Palestijnen naar Israëliische

nieuwsuitzendingen kijken is om zodoende een duidelijk beeld op te doen over de perceptie van Israël op Palestijnse bevolking en zijn volksvertegenwoordigers. Jamal merkt tevens op dat de opkomst van het medium televisie gezorgd heeft voor een toename van de mediaconsumptie aangezien gedrukte media vanwege een relatief laag percentage geletterdheid onder Palestijnen nimmer populair zijn geworden (2009: 77).

Nieuwsbronnen zijn net als boodschappen van politici in veel gevallen gericht op een specifiek publiek. Bovenstaande voorbeeld geeft echter aan dat *mediascapes* en *ideoscapes* kunnen conflicteren; terwijl politici zich richten tot de eigen bevolking en eventueel internationaal publiek, kijken de sympathisanten van de tegenstander cynisch toe. Voorbeelden waarbij politici zich via de media richten tot een specifiek publiek zijn echter ook van toepassing op het paar *media- en ideoscapes*.

Het Israëliëse dagblad *Palestinian watch* is een krant die tracht Israëliërs door middel van vertalingen uit Palestijnse en andere 'Arabische media' te informeren over de politieke situatie en publieke opinie van het buurland (World-Newspapers.com z.j.). Het tijdschrift van Hamas, *Filastin al-Muslima*, is enkel in het Arabisch verkrijgbaar. Hetzelfde fenomeen is het geval met de eerdergenoemde website, Prime Ministers Office, waarbij uitspraken van Israëliëse premiers vertaald zijn om een breder (Amerikaans-Europees) publiek te bereiken.

Doordat er in verschillende culturen verschillende implicaties van begrippen bestaan kunnen vertalingen volgens Appadurai uit hun verband worden getrokken. Als een Arabisch medium het over zionisme heeft wordt dat door de doelgroep vaak geassocieerd met onderdrukking en agressie, terwijl zionisme voor vele Israëliërs de betekenis heeft van de ultieme droom om met de nazaten van de oorspronkelijke Joodse bevolking een vredige natiestaat op te bouwen.

Ondanks dat het Israël-Palestina conflict tussen twee aangrenzende gebieden plaatsvindt, speelt het zich dus niet enkel op lokale schaal af. De referenties van Israël naar VS en de EU en van Hamas naar de oemma zijn ogenschijnlijk weloverwogen gezien de politieke en economische banden van de genoemde partijen. In Hamas' eigen tijdschrift *Filastin al-Muslima* richt Mishal zich tot de oemma (zie pagina 56). Bij het afleggen van de betreffende persverklaring wist de Mishal dat de boodschap bij de eigen (internationale) aanhang terecht zal komen.

Zoals uit bovenstaande blijkt is er een sterke relatie tussen politiek en media en dus tussen *mediascapes* en *ideoscapes*. In deze paragraaf komt regelmatig naar

Het Israël-Palestina conflict onderzocht

voren dat boodschappen voor een specifiek publiek bedoeld zijn. Vanwege de nauwe banden tussen Israël, de VS en de EU enerzijds – er zijn verschillende academici wijzen op de “Amerikaanse Israël-lobby” (zie Chomsky 1999) en de sympathie van “protestant-Amerika” voor het Joodse zionisme (Kippenberg 2010: 109) – en de banden tussen Palestina en de oemma anderzijds (Sayigh 2010: 5-6) is het dan ook niet verwonderlijk dat politici van de betreffende hoofdrolspelers refereren aan partijen die in eerdere situaties politieke en economische steun verleenden.

Het is duidelijk dat economische, technologische en etnische factoren bepalend zijn voor de ideeën en beelden die mensen over de wereld en hun eigen omgeving opdoen. In de volgende paragraaf zal ik de implicaties van de tot nog toe geanalyseerde *scapes* ten aanzien van de Israëlische en Palestijnse samenlevingen analyseren. De in overige *scapes* opgedane ideeën en beelden zijn belangrijke factoren ten aanzien van *ideoscapes* vanwege mogelijk verwantschap met de variabelen religiositeit en nationalisme. De onderstaande analyse is daarom van groot belang om de genoemde te analyseren.

5.5 Ideoscapes

Israël weet zich op internationaal niveau gesteund een groot deel van de westerse wereld hetgeen financiële en technologische voordelen oplevert. De Moslimbroederschap voorziet islamitische organisaties in Palestina van financiële middelen om te overleven. Hetgeen zich in de Gazastrook en de Westbank voltrekt noemt Appadurai *deterritorialization* (1990: 55-56). Volgens Appadurai ligt deterritorialisering vaak ten grondslag aan de oprichting van fundamentalistische bewegingen die vanwege onderdrukking over kunnen gaan tot radicale daden. Volgens Kippenberg (2010) en Sprinzak (1999) komen gewelddadige acties van fundamentalistische³⁹ bewegingen voort uit ideeën waarbij er een groot verschil tussen ideaal en realiteit bestaat.

De politieke en sociaaleconomische ongelijkheid sorteert er bij Palestijnen in een gevoel gemarginaliseerd te worden door hun ‘buurland’. Seculiere partijen in Palestina hebben gefaald om een vuist te maken tegen de Israëlische hegemonie. Het van oorsprong fundamentalistische Hamas speelde daar op in door in de jaren '90 te radicaliseren (Kippenberg 2010). Klein (2007) en Hroub (2006) zijn van mening dat

³⁹ Sprinzak gebruikt meestal de term “messianistic movements”.

Hamas bij zijn politieke intrede de radicale koers veranderde in een realistische waarbij er ruimte voor erkenning van Israël is en vrede een sleutelwoord is geworden. De nieuwe koers van Hamas is tevens zichtbaar in de uitingen van Haniyya en Mishal (zie §4.2). De eigen religie bleef niet langer het enige speerpunt van Hamas gezien de partij veelvuldig refereert aan nationale doelen van *alle* Palestijnen. Israeli (2012) betoogde dat Hamas een religieus nationalistisch beleid is gaan voeren. De veranderingen in het beleid van Hamas zijn het gevolg van de intrede in de politiek waarbij de partij enerzijds internationale erkenning wil en anderzijds de landsbelangen moet verdedigen. Het feit dat de islam niet langer overduidelijk naar voren komt in de discours van Hamas zou dan ook de directe aanleiding zijn van de stijgende populariteit van enkele salafistische tegen- en splinterbewegingen in Palestina (zie Sayigh 2010: 7).

Gush Emunim is de belangrijkste Israëlische organisatie die zich op gewelddadige wijze manifesteerde. Volgens Sprinzak (1999) is de organisatie geschrokken van de moord op Rabin. Sindsdien is er een tendens te zien waarbij rabbi's hun volgelingen verzoeken om geen geweld te gebruiken. Volgens Ben-Porat (2000) is Gush Emunim een gevaarlijke organisatie die brede steun in de Israëlische politiek heeft. Gush Emunim is een populistische organisatie geworden die de sympathie van zowel religieuze als seculiere nationalistes voor zich heeft weten te winnen. Het religieus nationalisme dat Gush Emunim volgens Ben-Porat vertegenwoordigt mag volgens de auteur dan wel een gevaarlijke ethos zijn; de organisatie roept via zijn Rabbi's op tot kalmte en pleegt al lange tijd geen aanslagen meer.

Hamas-leiders verkondigen dus het landsbelang te verdedigen evenals de Israëlische premiers. De Israëlische volksvertegenwoordigers zullen in het gefragmenteerde ideologische landschap waarin zij zich begeven zoveel mogelijk Israëliërs moeten vertegenwoordigen om eensgezindheid te creëren en aan de macht te blijven. Bij zowel de Israëlische premiers als de Hamas-leiders zijn de meest besproken thema's *de veiligheid van het eigen volk* en *het benadrukken van de dreiging van de andere partij*. Terwijl Hamas steeds pragmatischer werd en vrede wilde nastreven in de aanloop naar de Gaza-oorlog heeft Israël in toenemende mate nadruk gelegd op de positie dat Hamas geen mogelijke onderhandelingspartner maar een absolute vijand is.

6. Conclusie

In deze scriptie zijn teksten van academici over de periode 1987 tot 2009 van het Israël-Palestina conflict onderzocht. Daarnaast is de discours van politieke vertegenwoordigers over de periode 2005-2009 geanalyseerd. In dit onderzoek gaat het om patronen omtrent de variabelen *religiositeit* en *nationalisme*.

In academische teksten over Israël worden er verschillende manifestaties van religie en nationalisme genoemd. Religieus nationalisme, seculier nationalisme en traditionalisme bevatten alle verschillende ideeën over religiositeit en nationalisme. Het is in Israël dan ook de vraag *of* en *wat* men gelooft. In de ene ideologie gaat zionisme gepaard gaat met religie en in de andere staat zionisme daar grotendeels los van (religieus en seculier nationalisme, zie Ben Porat 2000). Bij het non-zionistische traditionalisme (zie Yadgar 2011) vervult religie een andere rol – in het traditionalisme is er immers geen debat over een Joodse staat, collectieve identificering met Joodse tradities wordt daarentegen zeer belangrijk gevonden.

Uit de discours van Israëliische volksvertegenwoordigers Sharon en Olmert blijkt dat de politici beiden zowel seculiere als religieuze nationalist min of meer tevreden weet te stellen door de nadruk te leggen op de veiligheid van de eigen bevolking, nationale doelen en zionisme. De door Yadgar traditionalisten worden gepasseerd. De situatie in Israël is dusdanig complex dat politieke partijen niet alle ideologieën kunnen vertegenwoordigen. Traditionalisme wordt daarbij in praktijk ‘overgeslagen’ gezien het feit dat zionisme een bepalend is voor zowel religieuze als seculiere nationalist.

In Palestina is verbondenheid met het islamitische geloof vanwege de hegemonie van Hamas in veel gevallen een vereiste om bij de midden en hoge klassen maatschappij aan te haken. Vanwege sociaaleconomische en politieke druk is het voor Palestijnen vaak dan ook niet de vraag *of* en *wat* men dient te geloven, maar *hoe* men dat doet. Zo winnen salafistische organisaties als Jaljalat en Al-Jihad al-islami – die het islamiseringsproces dat door Hamas is ingezet niet snel en krachtig genoeg vinden verlopen – veel populariteit (Sayigh 2010). Reden daarvoor zou kunnen zijn dat Hamas minder radicaal is geworden dan onder meer Israeli (2012) en Kippenberg

(2009)⁴⁰ stellen. Hroub (2006) en Klein (2007) benadrukken juist dat Hamas een minder radicale en meer pragmatische houding heeft aangenomen. Beide academici stellen dat Hamas vanwege de toetreding tot de Palestijnse politiek niet enkel moslims wil vertegenwoordigen en tevens nationale doelen nastreeft. Israeli (2012) benadrukt in een niet al te overtuigend betoog dat Hamas altijd zal blijven terugvallen op zijn islamitische oorsprong. Veel religieuze uitspraken kwamen er in het samengestelde corpus echter niet naar voren. De politieke vertegenwoordigers van Hamas en Israël hadden beiden een opvallend nationalistische toon.

Na analyse aan de hand van het raamwerk van Appadurai (1990) kan er worden geconcludeerd dat de conflicterende relatie tussen Hamas en Israël een complexe dynamiek tussen verschillende landschappen van verbeelding behelst. Als gevolg van de Israëlische bezetting en de continue strijd die Hamas door de jaren heen heeft gevoerd zijn er grote sociaaleconomische verschillen ontstaan. Kippenberg en Sprinzak stellen dat fundamentalistische groeperingen overgaan tot gewelddadige acties als realiteit en ideaal ver van elkaar afstaan. Dat was ook het geval toen Hamas een grote Arabische staat nastreefde. Hamas heeft inmiddels zijn doelen bijgesteld. Vrede en een tweestatenoplossing zijn nu de partijdoelen. Appadurai noemt deterritorialisering als belangrijke factor voor het verrijzen van radicale groeperingen. Deterritorialisering is al tijden op de situatie in Palestina van toepassing. Het einde lijkt nog lang niet nabij gezien het eerdergenoemde ideaal dat een groot deel van de Israëlische bevolking voor ogen heeft; een grote soevereine natiestaat. Nu blijkt dat Hamas de Palestijnse bevolking eveneens niet kan verlossen van de Israëlische bezetting worden salafistische groeperingen geruisloos sterker waardoor Hamas radicaliseert om deze bedreiging in de kiem te smoren. Het wachten is op een internationale vredestichter die door alle partijen wordt geaccepteerd. Ik acht de kans groot dat we tot die tijd de geschiedenis herhaald zien worden.

⁴⁰ Hierbij dient wel vermeld te worden dat Kippenberg zich voornamelijk bezigde met de jaren '80 en '90 terwijl Israeli Hamas anno 2012 nog altijd als een radicale groepering beschouwde.

Bibliografie

Literatuurlijst

- Appadurai, A. (1990). Disjuncture and difference in the global cultural economy. In Szeman, I. Kaposy, T. (2010). *Cultural Theory: An Anthology* (282-295). Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Arian, A. (1985). *Politics in Israel: The Second Generation*. New Jersey: Chatham House Publishers.
- Atrissi, T. (2007). *Hezbollah and Political Islam in Lebanon*. Brussel: CEPS.
- Ben-Porat, G. (2000). A State of Holiness: Rethinking Israeli Secularism. *Alternatives*, 25, 223-245.
- Benoliel, D. Perry, R. (2010). Israel, Palestine, and the ICC. *Michigan Journal of International Law*, 32, 73-125.
- Cavanaugh, W.T. (2004). Sins of Omission: What 'Religion and Violence' Arguments Ignore. *The Hedgehow Review*, 6, 34-50.
- Chomsky, N. (1999). *The fateful triangle: the United States, Israel, and the Palestinians*. Cambridge: South End Press.
- Commins, D. (1991). Taqi Al-Din Al-Nabhani and the Islamic Liberation Party. *The Moslim World*, 4(91), 194-211.
- Dekker, H., Malova, D., & Hoogendoorn, S. (2003). Nationalism and its explanations. *Political Psychology*, 24(2), 345-376.
- Ein-Dor, P., Goodman, S. E., & Wolcott, P. (2000). International perspectives: From Via Maris to electronic highway: the Internet in Canaan. *Communications of the ACM*, 43(7), 19-23.
- El Fadl, K.A. (2002). The Orphans of Modernity and the Clash of Civilisations. *Global Dialogue*, 4(2): 1-16.
- Friedman, R. (1992). *Zealots for Zion: Inside Israel's Westelijke Jordaanoever Settlement Movement*. New York: Random House.
- Goldschreider, C. (2002). *Israel's Changing Society: Population, Ethnicity and Development*. Tweede druk. New York: West View Press.
- Harpviken, K. B. Røislien, H. E. (2008). Faithful brokers? Potentials and pitfalls of religion in peacemaking. *Conflict Resolution Quarterly*, 25(3), 351-373.

- Hermann, T. (1996). Do They Have a Chance? Protest and Political Structure of Opportunities in Israel. *Israel Studies* 1(1), 144-170.
- Hroub, K. (2006). A "New Hamas" through its new documents. *Journal of Palestine Studies*, 35(4), 6-27.
- Israeli, R. (2003). *Islamikaze: Manifestations of Islamic Martyrology*. Londen: Routledge.
- Israeli, R. (2012). Palestinian Competitive Identities: Between Nationalism and Islam. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*. 19(2), 229-248.
- Jamal, A. (2009). *The Arab public sphere in Israel: Media space and cultural resistance*. Indiana University Press.
- Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press.
- Karmon, E. (2008). Iran–Syria–Hizballah–Hamas: A Coalition against Nature. Why does it Work?" *Proteus Monograph Series*, 1(5).
- Khawaja, M. (2012). Palestine: the demographic and economic dimension of migration. *Migration Policy Centre*. 4, 1-10.
- Kippenberg, H.G. (2010). Searching for the Link between Religion and Violence: A Theory of Social Action. *Method and Theory in the Study of Religion*, 22, 97-115.
- Klein, M. (2007). Hamas in Power, *Middle East Journal*. 3-61.
- Lewin-Epstein, N. Semyonov, M. (1986). Ethnic Group Mobility in the Israeli Labor Market, *American Sociological Review*, 51, 342-352.
- Liebman, C. S. Don-Yehiya, E. (1983). The dilemma of reconciling traditional culture and political needs: Civil religion in israel. *Comparative Politics*, 16(1), 53-66.
- Lincoln, B. (1989). *Discourse and the Construction of Society: Comparative Studies of Myth, Ritual, and Classification*. Oxford: Oxford University Press.
- Marcus, J. R. (1995). *The American Jew, 1585-1990: A History*. Michigan: Wayne State University Press.
- McDowall, D. (1990). *Palestine and Israel: The uprising and beyond*. Londen: IB Tauris.
- Mearsheimer, J.J. Watt, S.M. (2007). *Die Israel Lobby. Wie die amerikanische Aussenpolitik beeinflusst wird*. Frankfurt: Campus.
- Nüsse, A. (1998). *Muslim Palestina: The Ideology of Hamas*. Harwood: Harwood Academic Publishers.

- Robinson, G.E. (1997). *Building a Palestinian State: The Incomplete Revolution*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Roumani, M.M. (1986). Labor's Expectation and Israeli Reality: Ethnic Voting as a Means toward Political and Social Change. Reich, B. Knieval, G.R., Eds., *Israel Faces the Future*. Santa Barbara: Preager.
- Roumani, M.M. (1988). The Sephardi Factor in Israeli Politics. *Middle East Journal*, 42(3), 423-435.
- Roy, S. (2003). Hamas and the Transformation(s) of Political Islam in Palestine. *Current History*, 102, 13-20.
- Sayigh, Y. (2010) Hamas Rule in Gaza: Three Years On. *Middle East Brief*. 41, 1-9.
- Schechtman, J.B. (1961). *Fighter and prophet; the Vladimir Jabotinsky story. The last years*. New York: Thomas Yoseloff.
- Selby, J. (2003). *Water, power and politics in the Middle East: the other Israel-Palestine conflict*. Londen: IB Tauris.
- Schanzer, J. (2003). The Challenge of Hamas to Fatah. *Middle East Quarterly*. 2, 29-38.
- Shadid, M. Steltzer R. (1988). Political Attitudes of Palestinians in the West Bank and Gaza Strip. *Middle East Journal*. 42(1), 16-32.
- Shafir, G. Peled Y. (1998) Citizenship and Stratification in an Ethnic Democracy. *Ethnic and Racial Studies*. 21(3), 408-427.
- Shafir, G. Peled Y. (2002) *Being Israeli - The Dynamics of Multiple Citizenship*. Cambridge: University Press.
- Sharvit, K. Halperin, E. Bar-Tal, D. Rosler, M. Raviv, A. (2010) Socio-psychological implications for an occupying society: The Case of Israel. *Journal of Conflict Resolution*. 1, 5-16.
- Shlaim, A. (2005). The Rise and Fall of the Oslo Peace Process. *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Shlaim, A. (2009, 7 januari). How Israel brought Gaza to the brink of humanitarian catastrophe. *The Guardian*, 7(1), 16-17.
- Sprinzak, E. (1991). *The Ascendance of Israel's Radical Right*. New York: Oxford University Press.
- Sprinzak, E. (1999). Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics. *Israel in Transition*, 555, 114-126.

- Strozier, C.B. Terman, D.M. Jones J.W. Boyd K.A. (2010). *The Fundamentalist Mindset: Psychological Perspectives on Religion, Violence and History*. New York: Oxford University Press.
- Tamini, A. (2007). *Hamas: Unwritten Chapters*. London: Hurst & Co.
- Tocci, N. (2007). What Went Wrong? The Impact of Western Policies towards Hamas & Hizbollah. *CEPS Policy Briefs*, 1(12), 1-10.
- Yadgar, Y. (2011). Jewish Secularism and Ethno National Identity in Israel. *Journal of Contemporary Religion*, 26(3), 467-484.
- Yishai, Y. (1981). Challenge Groups in Israeli Politics. *Middle East Journal*, 35(4), 544-556.

Internetbronnen

- Abusada, M. (2010). Islam versus Secularism in Palestine: Hamas vs. Fatah. *Heinrich Boll Stiftung*. Geraadpleegd op: <http://www.boell.de/worldwide/middleeast/middle-east-8798.html>
- Academic Dictionaries and Encyclopedias. (2010). Tami [html]. Geraadpleegd op: <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/5468696/>
- AIPAC (2013). The American Israel Public Comittee: America's pro Israel lobby Geraadpleegd op: <http://www.aipac.org/>
- Bashir, N. (2006). Israeli political parties' ideological projects and inclinations towards the conflict. Geraadpleegd op: <http://www.badil.org/en/al-majdal/item/967-israeli-political-parties'-ideological-projects-and-inclinations-towards-the-conflict>
- Baumgarten, H. (2010). The Two Palestinian National Movements today: The process of converging of the “secular” Fateh and the “religious” Hamas-Middle East-Heinrich Böll Foundation. Geraadpleegd op: http://www.boell.de/downloads/worldwide/2010-03-11_Dossier_Palaestine_Conference_Paper_occupied_palestine_Baumgarten2_08032010.pdf
- CNN. (2009). No UN Response to Middle East [video]. Geraadpleegd op: <http://edition.cnn.com/video/#/video/world/2009/01/04/roth.un.ground.war.reax.cnn?iref=videosearch>
- EUR-Lex. (2005). Council Decission. *Official Journal of the European Union*. 340: 65. Geraadpleegd op: http://eur_lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/

- l_340/l_34020051223en00640066.pdf
- Friends of Sabeel-North America. (2006). Geraadpleegd op: <http://fosna.org/content/jerusalem-sabeel-document-principles-just-peace-palestine-israel>
- Guarino, G. (2012). The Palestine Liberation Organization And its Evolution as a National Liberation Movement. Geraadpleegd op: http://www.researchgate.net/publication/216494798_the_palestine_liberation_organization_and_its_evolution_as_a_national_liberation_movement
- Interdisciplinary Centre Herzliya. (j.o.). Prof. Ehud Sprinzak (1940-2002), Geraadpleegd op: <http://portal.idc.ac.il/en/schools/government/aboutus/pages/ehudsprinzak.aspx>
- Jansen, F. (2009). Hamas and Its Positions Towards Israel: Understanding the Islamic Resistance Organization through the concept of framing (Proefschrift, Clingendael, Nederland). Geraadpleegd op http://ts.clingendael.nl/publications/2009/20090200_cscp_security_paper_jansen.pdf
- Kuttab, A. (2013). Fatah-Hamas Reconciliation Would Be a Reset for PLO Geraadpleegd op: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/02/new-plo-hamas-fatah.html>
- Lim, K. (2004). From Plowshares to Swords: The Sephardi-Ashkenazim Schism and the Problems of Ethnic Discourse in Israel. Geraadpleegd op: <http://www.kevjnlm.com/other-research/from-plowshares-to-swords-the-sephardi-Ashkenazim-schism-and-the-problems-of-ethnic-discourse-in-israel/>
- Ministry of Foreign Affairs. (2007). Geraadpleegd op: <http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2007/pages/address%20by%20pm%20olmert%20at%20the%20saban%20forum%204-nov-2007.aspx>
- Ministry of Foreign Affairs. (2009). Security Cabinet Decision on the Continuation of IDF Operations in the Gaza Strip. Geraadpleegd op: http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2009/pages/security_cabinet_decision_2-jan-2008.aspx
- Oxford Islamic Studies Online (jaartal onbekend). Palestine Liberation Organization (PLO). Geraadpleegd op: http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1816?_hi=1&_pos=3
- Paradox Ministries. (2008). An Outline History and Background to the Israeli-Palestinian Conflict. Geraadpleegd op: <http://www.prayerforpeace.org.uk/historyofconflict.html>

- Prime Ministers Office. (2005). Prime Minister Ariel Sharon's Speech at the Jewish Agency Assembly. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speech2806.aspx/>
- Prime Ministers Office. (2006a). PM Olmert's Speech at the Knesset Regarding the War in the North. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechknes140806.aspx>
- Prime Ministers Office. (2006b). Transcript of Acting Prime Minister Ehud Olmert's Speech at the 6th Annual Israel-Europe Conference. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/spe060206.aspx>
- Prime Ministers Office. (2006c). Transcript of NBC "Today Show" interview with PM Olmert. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Interviews/Pages/internbc131106.aspx>
- Prime Ministers Office. (2007). Prime Minister Ehud Olmert's Speech at the Saban Forum. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechsaban041107.aspx>
- Prime Ministers Office. (2008). Address by Prime Minister Ehud Olmert to the AIPAC Policy Conference. Geraadpleegd op: <http://www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/spechaipac040608.aspx>
- Sabeel Ecumenical Liberation Technology Center. (2007). The Jerusalem Sabeel Document Principles For A Just Peace In Palestine-Israel. Geraadpleegd op: <http://web.archive.org/web/20071025092255/http://www.sabeel.org/old/justice>.
- Wagner, D. (2002). Palestinian Christians: An Historic Community at Risk? Geraadpleegd op: <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/14602>
- Wereld Bank. (2013). Internet Users as a Percentage of the population. Geraadpleegd op: http://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=it_net_user_p2&hl=en&dl=en&idim=country:ISR:WBG:IRN#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=it_net_user_p2&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:ISR:WBG&ifdim=region&tstart=1120255200000&tend=1246485600000&hl=en_US&dl=en&ind=false
- World-Newspapers.com. (j.o.). Palestinian Newspapers. Geraadpleegd op: <http://www.world-newspapers.com/palestine.html>